

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

(повне найменування вищого навчального закладу)

Навчально-науковий інститут публічного управління та адміністрування

(повне найменування інституту, назва факультету (відділення))

кафедра публічного управління та адміністрування

(повна назва кафедри (предметної, циклової комісії))

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри публічного управління
та адміністрування

О. Н. Євтушенко

“_____” _____ 20__ року

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти

магістр

(ступінь вищої освіти)

на тему:

ДЕРЖАВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ПОДАТКОВОЇ КУЛЬТУРИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ДОБРОБУТ ДЕРЖАВИ

Керівник:

к. пед. н., доцент

Кузнецова Олена Анатоліївна

(вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Рецензент:

Доктор політичних наук,

професор Євтушенко Олександр

Никифорович

(посада, вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Виконала:

студентка VI курсу групи 635 з

Слатвинська Алла

Володимирівна

(П.І.Б.)

Спеціальності:

281 «Публічне управління та

адміністрування»

(шифр і назва спеціальності)

ОПП:

«Державна служба»

Миколаїв – 2024 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПОДАТКОВОЇ КУЛЬТУРИ.....	7
1.1. Систематизація підходів до визначення сутності та змісту поняття «податкова культура».....	7
1.2. Механізми забезпечення розвитку податкової культури.....	14
1.3. Фактори, що впливають на формування податкової культури	19
Висновки до розділу 1.....	23
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ФОРМУВАННЯ ПОДАТКОВОЇ КУЛЬТУРИ.....	26
2.1. Сучасний стан податкової культури в Україні.....	26
2.2. Роль органів публічного управління у формуванні податкової культури (на прикладі Головного управління ДПС у Миколаївській області)	38
2.3. Взаємозв'язок між податковою культурою та економічним розвитком.....	48
Висновки до розділу 2.....	52
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ФОРМУВАННЯ ПОДАТКОВОЇ КУЛЬТУРИ.....	54
3.1. Основні підходи до формування податкової культури.....	54
3.2. Рекомендації органам публічної влади щодо перспектив розвитку податкової культури.....	63
Висновки до розділу 3.....	68
ВИСНОВКИ.....	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	74

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Формування податкової культури є ключовим напрямом державної політики, який потребує тривалого часу та зусиль як з боку органів публічного управління, так і платників податків. Саме від ефективної взаємодії цих суб'єктів залежить економічна стабільність, соціальна згуртованість та добробут держави. Високий рівень податкової культури сприяє зміцненню довіри до державних інституцій, зниженню рівня тіньової економіки та забезпеченню ефективного виконання фіскальних функцій, що є необхідною умовою сталого розвитку суспільства.

У сучасному глобалізованому світі, де економічна складова стає основою суспільного розвитку, особливо важливо усвідомити значення економічної свідомості та функцій оподаткування. Податкова культура визначає не лише економічну стабільність, але й національну ідентичність, адже вона відображає взаємовідносини між державою та громадянами. Формування свідомого ставлення до сплати податків сприяє зміцненню культурної та соціальної єдності, створюючи підґрунтя для розвитку країни.

В українських реаліях, коли економічні та соціальні виклики загострюються, вплив економічної свідомості та культури громадян на формування національної культури оподаткування стає надзвичайно важливим. Ефективна податкова політика та високий рівень податкової культури сприяють вирішенню національних завдань, зменшуючи залежність від зовнішніх факторів та забезпечують стабільний розвиток держави у глобальному середовищі. Таким чином, розвиток культури оподаткування є не лише економічним, але й стратегічним завданням для майбутнього України.

Питання формування і розвитку податкової культури та податкового потенціалу досліджено в роботах В. Андрущенка, І. Башинського, А. Василенка,

З. Варналія, В. Калустяна, О. Крилова, П. Мельника, В. Ручкіної, Л. Тарангул, В. Ткачук та ін.

Водночас сучасний стан податкової культури в Україні вимагає значних зусиль для її вдосконалення, оскільки складність податкового законодавства, недостатній рівень податкової грамотності населення та відсутність належного громадського контролю за використанням бюджетних коштів залишаються основними викликами. Це обумовлює необхідність формування комплексної державної політики у сфері розвитку податкової культури.

Мета дослідження – обґрунтувати шляхи удосконалення механізмів державної політики щодо формування податкової культури, визначити її вплив на добробут України.

Завдання дослідження:

- проаналізувати сучасні наукові підходи до визначення сутності та змісту поняття «податкова культура» з акцентом на її значенні в системі державного управління;

- дослідити механізми забезпечення розвитку податкової культури, зокрема їх нормативно-правові, організаційні та освітньо-комунікативні аспекти;

- провести аналіз сучасного стану податкової культури в Україні з використанням даних Головного управління ДПС у Миколаївській області як кейсового прикладу;

- систематизувати підходи до формування податкової культури, запропонувавши ефективні моделі взаємодії між органами публічного управління та платниками податків;

- надати рекомендації органам публічної влади щодо перспективного розвитку податкової культури

Об'єкт дослідження – процес формування податкової культури як складової державної політики України.

Предмет дослідження – державне забезпечення формування податкової культури та її вплив на добробут України.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети при аналізі предмета дослідження застосовано такі загальнонаукові методи: системного підходу – використаний при формулюванні рекомендацій щодо перспектив розвитку податкової культури, зокрема в частині вдосконалення взаємодії держави з платниками податків; порівняльного аналізу – залучений для дослідження відмінностей у підходах до формування податкової культури між Україною та Данією; узагальнення – застосовано на етапі обробки та аналізу аналітичних матеріалів Державної податкової служби України (далі – ДПС) щодо вдосконалення механізмів стимулювання добросовісності платників податків. Теоретико-нормативну основу роботи склали наукові праці вітчизняних та зарубіжних дослідників, які займаються проблематикою розвитку державного управління та податкової культури. Нормативна база включає законодавчі акти Верховної Ради України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, а також міжвідомчі нормативні документи та статистичні дані, отримані з офіційних джерел.

Наукова новизна дослідження. Дослідження є самостійною науковою роботою у сфері публічного управління, у межах якої отримано науково-обґрунтовані результати, що висвітлюють питання формування податкової культури та її впливу на добробут України. Основні положення кваліфікаційної роботи, що визначають її наукову новизну, полягають: у визначенні ролі державного управління у формуванні податкової культури як важливого елемента підвищення добробуту громадян та економічного розвитку країни; в обґрунтуванні необхідності впровадження інноваційних механізмів впливу державної політики на підвищення податкової культури населення, зокрема через освітні програми, інформаційні кампанії, стимулювання участі громадян у податкових дискусіях та інтеграцію цифрових технологій у процеси

адміністрування податків, створення прозорих механізмів взаємодії між податковими органами та платниками, що базуються на принципах відкритості та довіри.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що вони можуть бути використані для вдосконалення державної політики у сфері формування податкової культури, що, у свою чергу, сприятиме підвищенню добробуту населення та ефективності функціонування податкової системи. Результати дослідження можуть бути використані в практичній діяльності органів державного управління, освітніх установ, а також громадських організацій, що працюють у сфері популяризації фінансової грамотності.

Структура кваліфікаційної роботи складається зі вступу, трьох розділів, які об'єднують вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи складає 80 сторінок, основного тексту – 73 сторінки. Список використаних джерел налічує 59 найменувань. Робота містить 6 рисунків та 4 таблиці.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПОДАТКОВОЇ КУЛЬТУРИ

1.1. Систематизація підходів до визначення сутності та змісту поняття «податкова культура»

У сучасному світі податкова культура є важливим елементом економічної стабільності будь-якої країни. Податкові надходження складають основну частину державного бюджету, що забезпечує фінансову стійкість та реалізацію соціальних і економічних проектів. Світовий досвід підтверджує, що застосування такого інструменту, як «податкова культура» позитивно впливає на розвиток податкових відносин і сприяє детінізації діяльності суб'єктів господарювання. Однак неоднозначне трактування терміна «податкова культура» та її ключових складових може знизити ефективність цього інструменту.

У науковій літературі донині відсутнє однозначне визначення поняття «податкова культура». Тому доцільно розглянути різні підходи до трактування цього поняття та сформулювати узагальнене і систематизоване визначення податкової культури. Перш за все, необхідно розмежувати та проаналізувати поняття «податок» і «культура».

Найпоширенішим із філософських понять є термін «культура». Він вживається в різних сферах людського життя, зокрема в політиці та публіцистиці, у галузях духовного життя, у побутовій, художній сфері, у філософських дослідженнях тощо. Щодо визначення змісту цього терміна фахівці мають різні, інколи протилежні позиції, саме тому існує понад 400 визначень цього питання. Наведемо деякі з них: «культура - це сукупність людських знань, переконань і стандартів поведінки, які ми приймаємо, а потім

передаємо майбутньому поколінню» [25]; «культура - це основний фактор соціалізації, що виступає регулятором сфер людської взаємодії - від щоденного спілкування до глобальних питань економіки» [25]. У Законі України (далі - ЗУ) «Про культуру» термін культура трактується таким чином: «сукупність матеріального і духовного надбання певної людської спільноти (етносу, нації), нагромадженого, закріпленого і збагаченого протягом тривалого періоду, що передається від покоління до покоління, включає всі види мистецтва, культурну спадщину, культурні цінності, науку, освіту і відображає рівень розвитку цієї спільноти» [36]. Термін «культура» зазвичай використовується для опису рівня матеріального та духовного розвитку людства на етапі певних історичних епох, суспільно-економічних формацій або конкретних сфер людської діяльності. Таким чином, поняття культури охоплює цілеспрямовану діяльність людини не лише стосовно змін у природному середовищі, але й зосереджене на формуванні й вихованні самої особистості, включаючи її соціальну відповідальність, зокрема виконання зобов'язань щодо сплати нею податків.

Далі розглянемо таку категорію, як «податок». Відповідно до статті 6 Податкового кодексу України (далі - ПКУ) «податок - обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників податку відповідно до ПКУ» [33]. На наш погляд, податок є не тільки засобом наповнення бюджету з фіскальною метою, але й важливим інструментом, що сприяє задоволенню визначених соціально-економічних потреб і створює матеріальну основу для підтримки правопорядку в суспільстві. Обсяг податкових надходжень значною мірою визначається менталітетом населення, який знаходить своє відображення у рівні податкової культури.

Понад 90 років тому поняття «податкова культура» введено Йозефом Шумпетером у статті «Економіка і соціологія прибуткового податку». Видатний економіст зазначив, що «податкова культура – це продукт розвиненої, свідомо й цілеспрямовано «культивованої» податкової системи» [55].

Досягнення Шумпетера та його послідовників полягає «в теоретичному осмисленні важливого стартового етапу вчення про податкову культуру. Останню вони зводили до рівня духовності й творчого потенціалу людей новаторів – політиків, державних діячів, учених, від яких залежало становлення, еволюція, реформування податкових систем. З такого по суті суб'єктивно-ідеалістичного погляду, детермінантами податкової культури є втілені в законодавстві наміри й ідеали творців податкових систем» [2].

«Податкова культура», яка є поєднанням двох окремих і принципово різних понять: «податок» і «культура», має багато визначень через свою багатофункціональність і неоднозначність. У результаті суттєвого аналізу наукових праць українських та зарубіжних спеціалістів і професіоналів, які досліджують дану тематику, авторка дійшла висновку, що можна виділити п'ять основних підходів до визначення сутності та змісту поняття «податкова культура».

Перший, один із найпоширеніших підходів до визначення податкової культури - це розгляд «податкової культури» як частини культури та з погляду морально-етичних норм поведінки індивіда. Як підкреслює В. Андрущенко, «податкова культура - різновид культури грошових відносин, форма прикладної, утилітарної етики, що передбачає конкретні процедури і правила, які відрізняють правильне від неправильного, моральне від аморального» [1]. Е. Горян зазначає, що «податкова культура є надбанням та цінністю суспільства, завдання якого полягає в створенні такого податкового, морально-правового клімату, що гарантував би реальну свободу поведінки в поєднанні з відповідальністю перед спільнотою, забезпечував би права, соціальну захищеність, повагу гідності»[8]. А. Василенко стверджує, що «податкова культура - рівень розвиненості податкових відносин, що спирається на професіоналізм, відповідальність, правові знання законодавця та виконавчих представників, що забезпечує соціально-активну, культурну та етичну

поведінку платників податків» [5]. Такий підхід поєднує роботи вищеперелічених науковців та є одним із базових, що формує підґрунтя для наступних напрямів.

Другим підходом є трактування податкової культури як складової економічної культури. Зокрема, Ю. Іванов та Ю. Бережна характеризують «податкову культуру як частину національної культури країни, доповнюючи тим, що вона відображає рівень знань та дотримання податкових норм, точність розрахунку, повноту та своєчасність платежів податку, зборів та інших обов'язкових платежів, знань своїх прав, здійснення своїх обов'язків платниками податків та контролюючими органами» [19]. У цьому підході науковці доповнюють попередній, а його фундаментальною природою є інтерпретація “податкової культури” через економічний зміст.

Третій підхід до визначення податкової культури, де ключовим об'єднуючим елементами є податкова дисципліна, податкова свідомість та відповідальність платника податків та безпосередня діяльність. Воїнова Т. та Павленко О. виділяють те, що це «рівень розвитку суспільства, виражений наявними стандартами податкової системи, рівень податкових знань, а одне з головних, це усвідомлення потреби сплати платежів» [7]. У своїх роботах А. Крисоватий, Ю. Іванов, А. Кізима, В. Карпова наголошують на тому, що «податкову культуру» слід визначати через певні категорії, що пронизують майже всі процеси в оподаткуванні, особливості фіскально-правових відносин, як засіб діяльності людини в податковій сфері, та будується із сукупності таких елементів: «податкові знання; власні оцінки (емоційно-психологічний аспект) механізмів оподаткування та суспільних настанов, впевненість у необхідності та соціальній корисності законодавчих документів; поведінка суб'єктів, уміння користуватися законами та іншими нормативно-правовими актами на практиці (поведінковий аспект)» [20].

Четвертий підхід полягає в дослідженні податкової культури з інституційної точки зору. Так, А. Ручкіна стверджує, що «податкова культура - це сукупність певних інституцій, таких як переконання, цінності, знання, що передують і передбачають своєчасну сплату платежів, відповідно до чинного законодавства» [40]. Біргер Нерре підкреслює, що «податкова культура, її формування та розвиток відбуваються за допомогою неформальних і формальних інституцій» [56, с. 155]. У цьому підході ми розрізняємо формальні інститути, які формують правову базу, і неформальні інститути, які являють собою набір переконань, знань і цінностей, здатних підвищити обізнаність платника податків у питаннях оподаткування.

П'ятий підхід полягає у дослідженні податкової культури через систему взаємовідносин усіх учасників податкового процесу. До цього напрямку належать праці таких дослідників, як А. Жаров, Н. Зикун, Д. Касимов, О. Кирилов, А. Суббот, І. Таранов, Е. Ткаличева, І. Цимбалюк та інші. Зокрема, на думку О. Кирилова і Е. Ткаличевої, слід зауважити, що це «відносини між платниками податків та працівниками контролюючих органів щодо сплати податкових платежів, які базуються на професіоналізмі, відповідальності, культурних та етичних принципах» [24]. У рамках цього підходу податкова культура також розглядається як сукупність принципів, цілей і цінностей суб'єктів господарювання, спрямованих на створення тісної взаємодії в загальному податковому процесі. Науковці А. Жаров, Н. Зикун, А. Суббот, стверджують, що «на соціальних, економічних, психологічних та педагогічних взаємовідносинах між платниками і контролюючими органами, а також при досконалому знанні податкового законодавства, культури спілкування гарантується безпечна податкова діяльність та в свою чергу наповнення бюджетів» [43]. При цьому підході доцільно розуміти податкову культуру як платників податків, так і представників контролюючих органів, які разом

дотримуються єдиних морально-етичних норм і мають спільну мету: дотримання податкового законодавства та наповнення бюджету.

Перелічені підходи до визначення поняття податкової культури характеризують її з різних позицій та не виключають один одного (рис. 1.1). Так, і науковці по-різному розглядають податкову культуру: одні – як відносно вузьке поняття, що поєднує в собі фіскальну дисципліну, податкову свідомість і відповідальність платника податків. Інші вважають це поняття широким, що поєднує в собі як податкову правосвідомість, так і пов'язує державні інститути (формальні та неформальні), а також взаємовідносини учасників податкового процесу.

Рис. 1.1 Наукові підходи до визначення поняття «податкова культура»

Джерело:[44]

Узагальнюючи наведені підходи, можна визначити ключові характеристики, що розкривають сутність податкової культури. Податкова культура являє собою організаційно-правове середовище, у межах якого здійснюється взаємодія суб'єктів оподаткування. Вона охоплює такі складові: - *податкова культура особистості*, яка відображає професійні та етичні якості

працівників контролюючих органів і рівень свідомості платників податків; *корпоративна податкова культура*, що стосується організації роботи контролюючих органів та їхньої взаємодії з платниками податків; *податкова культура суспільства* включає загальний рівень правової культури у сфері податкових правовідносин між державними органами, місцевим самоврядуванням, платниками податків та громадськістю. Ці складові формують базу для ефективного функціонування податкової системи в державі (рис. 1.2).

Рис. 1.2 Зміст поняття «податкова культура»

Джерело:[44]

Отже, аналіз поглядів на зміст поняття «податкова культура» підтверджує, що це явище становить складний феномен, який охоплює економічний, соціальний, правовий, етичний аспекти суспільних відносин.

На основі аналізу існуючих формулювань терміна «податкова культура» пропонуємо таке уточнене визначення: це рівень розвитку суспільства, відображений у чинних нормах системи оподаткування, глибині податкових знань населення, умовах розвитку підприємництва, а також у розумінні необхідності виконання податкових зобов'язань.

1.2. Механізми забезпечення розвитку податкової культури

Формування високої податкової культури в Україні можливе за наявності відповідної методики, теоретичної моделі, яка включає взаємопов'язані елементи, функції та принципи, а також процес функціонування цих механізмів. Найважливішим чинником покращення економічних взаємовідносин між державою, з одного боку, та суб'єктами господарювання та населенням, з іншого боку, є, зокрема, розвиток податкової культури, яка визначається сумлінним виконанням обов'язку сплати податків, які є основною частиною бюджету всіх рівнів.

Держава відіграє ключову роль у формуванні податкової культури громадян, реалізуючи цей процес через механізми державного управління. Ці механізми включають сукупність практичних заходів, інструментів, важелів та стимулів, за допомогою яких органи державної влади здійснюють цілеспрямований вплив на суспільство, економіку та соціальні системи з метою досягнення визначених цілей. «Залежно від специфіки завдань, які потребують вирішення, державний механізм управління може складатися з кількох автономних складових. Комплексний механізм державного управління трактується як система політичних, економічних, соціальних, організаційних і правових засобів, за допомогою яких органи публічної влади забезпечують реалізацію управлінських функцій» [37, с. 195].

Такі механізми на практиці мають реалізовувати специфічні функції держави та громадянського суспільства, «виконувати роль суспільного самоуправління,

тобто відбивати процес цілеорієнтованої діяльності, спрямованої на досягнення ефективного результату, та впливати на стан соціальної самоорганізації системи за допомогою ціннісних, політичних, економічних, соціальних та культурних чинників» [39].

Отже, «системне розуміння механізму передбачає взаємопов'язаність його елементів, адже вони взаємопов'язані й між собою, й з відповідними елементами об'єкта, на який цей механізм здійснює свій вплив. Саме постійні та міцні зв'язки між елементами механізму та елементами, дотичними до його реалізації, характеризують рівень організованості певного механізму» [16].

Механізми формування податкової культури включають методи впливу, інструменти регулювання, а також нормативно-правове та інформаційне забезпечення. До важливих елементів цих механізмів належать організація податкових відносин, податкова дисципліна та податкова поведінка, які виконують роль відповідних методів, важелів і форм.

Організація податкових відносин передбачає застосування різноманітних методів впливу залежно від суб'єктів податкової культури, таких як: пропаганда, навчання, виховання, облік і реєстрація, контроль, врегулювання спорів, виявлення порушень, процедура оскарження, забезпечення виконання зобов'язань, стягнення тощо.

Враховуючи відсутність чіткого визначення механізмів формування податкової культури у вітчизняній науковій літературі, пропонується трактувати їх як сукупність форм, інструментів та методів, визначених податковим законодавством і спрямованих на забезпечення ефективного функціонування системи оподаткування (рис.1.3).

Форма реалізації податкової культури визначається через податкову поведінку учасників податкового процесу, що включає платників податків, податкові органи та інші зацікавлені сторони. Ключовою силою цього механізму є моделі, правила та кодекси, які регулюють дії учасників процесу, що дозволяє

створити середовище, де взаємодія між суб'єктами податкової системи відбувається у рамках чітких норм і стандартів. Ефективність механізму формування податкової культури безпосередньо залежить від нормативно-правового забезпечення, яке створює основу для регулювання податкових відносин та, в свою чергу, включає ряд фінансово-економічних інформаційних ресурсів, які надають учасникам процесу необхідні відомості для прийняття обґрунтованих рішень.

Рис. 1.3. Зміст і структура механізму формування податкової культури

Джерело:[3]

Механізм формування податкової культури розглядається як діяльність фінансових інститутів, спрямована на організацію функціонування структурних

елементів, що його складають. До таких елементів належать: механізм формування податкової культури платника податків, органів контролю та інших суб'єктів податкового процесу. Механізм формування податкової культури платника податків відіграє фундаментальну роль в інституціоналізації, адже забезпечує розвиток потреб, ціннісних орієнтацій і очікувань платників. У свою чергу, механізм формування податкової культури органів контролю спрямований на ефективну акумуляцію податків і зборів до державного та місцевого бюджетів.

З урахуванням сучасного стану розвитку українського суспільства, реалізації державної податкової політики та стратегічних завдань діяльності органів державної податкової служби, визначено такі механізми державного управління для забезпечення розвитку податкової культури:

1. Політичні механізми – впливають на формування суспільної податкової свідомості та громадської думки щодо важливості своєчасної й повної сплати податків через інструменти публічної комунікації (ЗМІ, брифінги, прес-конференції, круглі столи, громадські обговорення тощо).

2. Організаційні механізми – забезпечують розроблення та впровадження стратегій і планів розвитку податкової культури.

3. Правові механізми – регламентують державний вплив на розвиток податкової культури шляхом створення та ухвалення нормативно-правових актів.

4. Економічні механізми – регулюють фінансове забезпечення заходів у податковій сфері та сприяють формуванню податкової культури.

5. Мотиваційні механізми – стимулюють добросовісну податкову поведінку через систему заохочень і стимулів.

6. Спеціальні механізми – передбачають формування податкової культури шляхом навчання, виховання, підвищення кваліфікації фахівців, податкового виховання молоді та освіти платників податків.

«Специфіка механізму формування податкової культури полягає в тому, що його елементи є рівноважливими і не перебувають між собою в ієрархічному підпорядкуванні. Усі вони доповнюють один одного і забезпечують стабільність функціонування механізму» [3, стр.50-51].

Для підвищення ефективності здійснення державної податкової політики слід пришвидшити впровадження в управлінський процес елементів державного-громадського управління, що мають сприяти налагодженню більш ефективної співпраці з громадськістю й перетворенню її на плідне партнерство у вирішенні питань розвитку податкової культури.

1.3. Фактори, що впливають на формування податкової культури

Податкова культура являє собою сукупне поняття з багаторівневою структурою, яка поєднує безліч зв'язків, взаємин і агентів впливу на процес оподаткування.

Як і рівень культури в цілому, рівень податкової культури залежить від певних факторів.

Перший фактор, що впливає на формування податкової культури, це – економічний фактор. Стан економіки, рівень зайнятості, доходів та стабільність макроекономічної ситуації мають великий вплив на те, наскільки ефективно суспільство та бізнес виконують свої податкові зобов'язання. Рівень податкової культури суттєво впливає на ефективність збору податків та формування державного бюджету. Країни з високою податковою свідомістю демонструють значно вищі податкові надходження, що сприяє стабільному економічному розвитку.

Другий фактор - інституційний. Прозора, проста та справедлива податкова система, а також наявність передбачуваного податкового законодавства є ключовими факторами, що впливають на податкову культуру. Податкове

законодавство є складним та нестабільним протягом останніх років, що, безумовно, негативно впливає на культуру оподаткування населення. Оскільки випадки ухилення від сплати тих чи інших податків пов'язані саме не з бажанням уникнути сплати податків, а через нерозуміння деяких положень законодавства. Часті зміни в законодавстві створюють умови невизначеності та підвищують рівень ризику для платників податків, ускладнюючи процес дотримання встановлених норм і збільшуючи ймовірність допущення помилок. Така динаміка змін може також призводити до несприйняття окремих нормативних положень платниками податків. Так, протягом періоду свого існування Податковий кодекс України зазнав значного розширення обсягу – його текст збільшився майже у 2,5 рази, і було внесено понад 200 змін і доповнень (рис.1.4). Це свідчить про необхідність системного підходу до стабілізації та спрощення податкового законодавства з метою створення сприятливого правового середовища для платників.

Третій фактор - соціальний. Досягнення суттєвого збільшення податкових надходжень до державного бюджету та забезпечення фінансової спроможності платників податків можливе за умови реалізації активної державної політики, спрямованої на оптимізацію податкового навантаження. При цьому рівень податкової культури громадян є важливим показником стану їхніх відносин із державою, що значною мірою визначає напрями та пріоритети податково-бюджетної політики. Визначальну роль у цьому процесі відіграє довіра громадян до держави та її інституцій, задіяних у податковій сфері. Довіра до ефективності використання податкових надходжень стимулює добровільне виконання податкових зобов'язань і сприяє формуванню відповідального ставлення громадян до податкових правил, що сприяє зміцненню фінансової стабільності держави.

Корупція залишається однією з ключових проблем у формуванні та розвитку податкової культури, оскільки її вплив поширюється на всі інституції

держави, включаючи податкову систему. Високий рівень корупції в Україні підтверджується результатами «Індексу сприйняття корупції», розробленого міжнародною організацією Transparency International. У 2023 році Україна посіла 104-те місце серед 180 країн світу, покращивши свої показники на 11 балів за останнє десятиліття. Однак цього недостатньо для подолання корупції, яка залишається значущим чинником, що негативно впливає на рівень податкової культури населення та довіру до податкової системи загалом [21].

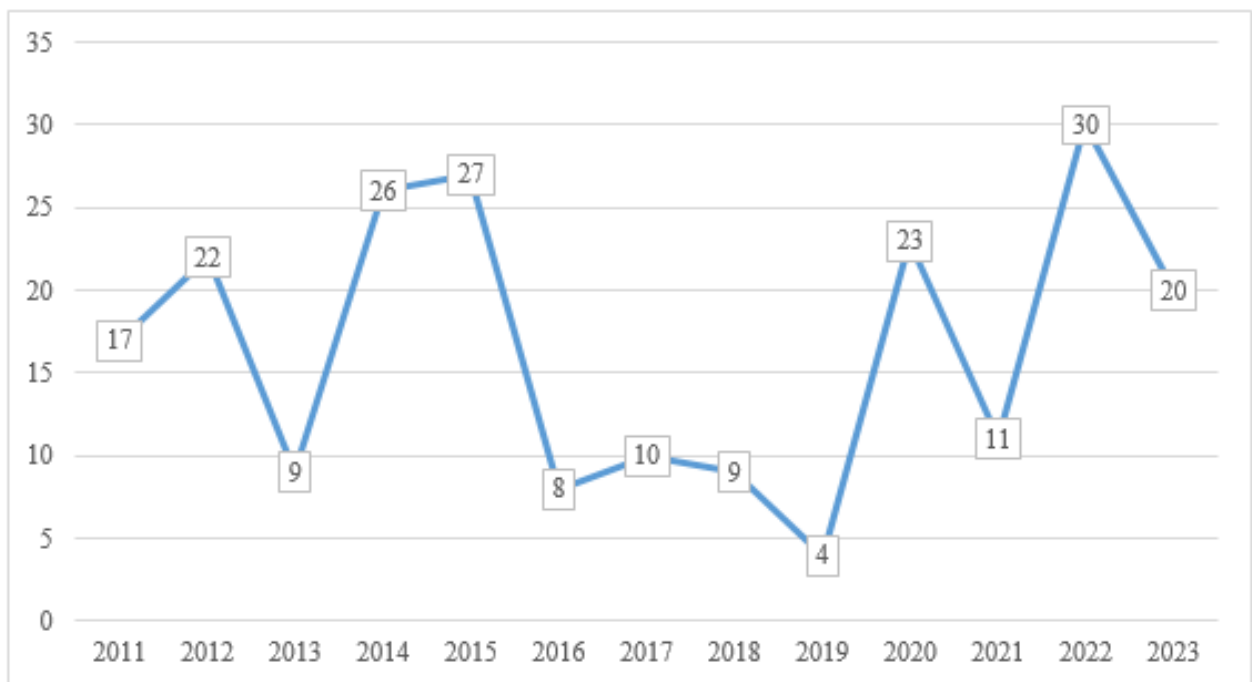

Рис 1.4. Кількість внесених змін в Податковий кодекс України за період з 2011 по грудень 2023. Джерело: розроблено авторами

Четвертий фактор - ефективність податкової системи та професіоналізм працівників податкових служб. На сучасному етапі контролюючими органами успішно створюються умови для платника податків, залежно від яких останні будуть вибудовувати свою податкову поведінку. Це комфортні умови обслуговування в центрах з обслуговування платників (далі – ЦОП), робота web-ресурсів, можливість отримати податкові пільги в електронному вигляді,

функціонування call-центрів, телефонів довіри, проведення масово-роз'яснювальної роботи (семінари, круглі столи, засідання), розміщення інформації з використанням засобів масової інформації, інформаційних стендів, буклетів та інших друкованих матеріалів, а також відео-, аудіо- та інших технічних засобів, що застосовуються для поширення інформації. Усі ці заходи дозволяють сформувати певну модель поведінки як платника податків, так і представника податкового органу, що, своєю чергою, є базою формування податкового менталітету [3. стр. 56]. Ефективність роботи будь-якої системи, насамперед, залежить від рівня кваліфікації працівників, від їхнього ставлення до професійної діяльності, від морально-етичних засад та особистих рис. Професіоналізм податкового інспектора має ґрунтуватися на знаннях, комунікабельності, упевненості. Ця впевненість має базуватися на особистих здібностях інспектора: вміння легко переконати інших у правильності постановки питань, та налагодити психологічний контакт із платником податків [40].

П'ятий фактор - особисті обставинні фактори, такі як фінансові обмеження, знання та обізнаність платника податків щодо штрафів та правопорушень, також впливають на його податкову поведінку.

Однією з основних проблем, пов'язаних з формуванням та розвитком податкової культури, є досить низький рівень переконаності платників податків у необхідності сплати податків. Питання оподаткування сьогодні стоїть дуже гостро: громадяни не хочуть платити податки, оскільки не бачать (значного) соціального ефекту, очікуваного від «сплати» частини свого доходу державі.

Водночас, податкові надходження дозволяють державі виконувати свої соціальні зобов'язання, забезпечувати економічний розвиток та створювати умови для підвищення рівня життя населення. Державна податкова служба України проводить профілактичну роботу з населенням, але цих заходів не вистачає, а саме взаємовідносин між державою та платником податків, тому

необхідно акцентувати увагу на правах платника податків та на виконанні завдань держави відповідно до чинного законодавства. Гармонійне поєднання фіскальних інтересів держави та соціальних потреб платників податків через створення партнерських відносин має стати основою для створення інституційних засад розвитку податкової культури в державі. Це означає, серед іншого, що платники податків повинні поважати податкове законодавство та права контролюючих органів, а контролюючі органи повинні поважати права та інтереси платників податків.

Висновки до розділу 1

Під час дослідження виявлено, що в науковій літературі досі немає чіткого визначення поняття «податкова культура», а незважаючи на численні наукові праці, не сформовано єдиного підходу до визначення державної податкової політики у сфері формування та розвитку податкової культури в Україні. Вперше поняття «податкової культури» було введено понад 90 років тому видатним економістом, автором оригінальної теорії економічного розвитку Йозефом Шумпетером. Досягнення Шумпетера та його послідовників полягає в теоретичному осмисленні важливого початкового етапу вчення про податкову культуру. Вони зводили її до рівня духовності та творчого потенціалу новаторів – політиків, державних діячів, учених, від яких залежало становлення, еволюція, реформування податкових систем.

У дослідженні систематизовано п'ять основних підходів до визначення сутності та змісту поняття «податкова культура»: перший, один із найбільш поширених підходів до визначення податкової культури - це розгляд «податкової культури» як частини культури та з погляду морально-етичних норм поведінки індивіда; другий підхід трактує податкову культуру як складову економічної культури; третій підхід до визначення податкової культури, де

ключовими елементами є податкова дисципліна, податкова свідомість та відповідальність платника податків і безпосередня діяльність; четвертий підхід дозволяє розглядати податкову культуру з інституціонального аспекту, як сукупність певних інституцій, таких як переконання, цінності, знання, що передбачають своєчасну сплату платежів відповідно до чинного законодавства; у межах п'ятого підходу податкову культуру розглядають як сукупність принципів, цілей і цінностей суб'єктів господарської діяльності з метою побудови тісних партнерських відносин у загальному податковому процесі. Усі наведені підходи до визначення терміну «податкова культура» характеризують її з різних аспектів та не взаємовиключають один одного.

На основі аналізу існуючих формулювань терміна «податкова культура» запропоновано таке уточнене визначення: це рівень розвитку суспільства, відображений у чинних нормах системи оподаткування, глибині податкових знань населення, умовах розвитку підприємництва, а також у розумінні необхідності виконання податкових зобов'язань.

У процесі дослідження виявлено, що у вітчизняній науковій літературі відсутнє визначення механізмів формування податкової культури, тому запропоновано розглядати ці механізми як сукупність закріплених нормами податкового права форм, важелів і методів, за допомогою яких забезпечується реалізація функцій податкової культури та її розвиток.

Виходячи з сучасних умов розвитку українського суспільства та реалізації державної податкової політики, визначено такі державноуправлінські механізми забезпечення розвитку податкової культури суспільства: політичні механізми – безпосередньо впливають на суспільну податкову свідомість і формують громадську думку щодо важливості для держави своєчасної та повної сплати податків; організаційні механізми – найбільш ефективні під час розробки та реалізації стратегії і планування розвитку податкової культури; правові механізми – регламентують державний вплив на розвиток складових сфери

податкової культури через розробку та ухвалення нормативно-правових актів; економічні механізми – регулюють питання фінансового забезпечення заходів у податковій сфері та формування податкової культури; мотиваційні механізми – спрямовані на стимулювання сумлінної податкової поведінки платників податків; спеціальні механізми – спрямовані на формування системи теоретичних і практичних знань і вмінь, ціннісних орієнтацій, успадкування та розширеного відтворення людиною податкової культури.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ФОРМУВАННЯ ПОДАТКОВОЇ КУЛЬТУРИ

2.1. Сучасний стан податкової культури в Україні

Під впливом різних груп чинників – об'єктивних і суб'єктивних – у всі часи в державі відбувається трансформація соціально-економічних відносин, а тому виникає необхідність пошуку балансу між фіскальними інтересами держави і платників податків, а також постає питання про розвиток морального почуття щодо сплати податків на користь держави. «Податки й збори скрізь і завжди сплачують без задоволення, і зібрати їх повністю ніколи не вдається.» Водночас у розвинутих країнах уже віднайдено досить ефективні методи вирішення цієї проблеми, в основі яких відзначається досягнення розумної збалансованості у взаємовідносинах між державою та платниками податків. Саме тому в Україні «постала потреба розроблення податкової системи, що побудована на новому рівні зацікавленості та відповідальності сторін відповідних податкових відносин. Таким чином, масове ухилення від сплати податків стане неможливим. Ідеться не лише про збирання належного державі, а й про те, щоб переконати платників податків у потребі виконувати свій громадянський обов'язок» [3, стр.71].

Європейський вибір України обумовлює необхідність змін у політичному та економічному житті держави, а також соціокультурну трансформацію, яка включає зміну мислення і поведінки громадян. Одним із важливих елементів такої трансформації є підвищення фінансової грамотності, що охоплює раціональне ставлення до фінансів, ефективне управління ними та планування майбутнього добробуту.

Питання фінансової обізнаності набуває глобального значення. У багатьох країнах світу, як з розвинутою економікою, так і тих, що розвиваються, докладаються значні зусилля для поліпшення фінансових знань, навичок і компетентностей населення. Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD) здійснює регулярні дослідження рівня фінансової грамотності дорослого населення та молоді у понад 20 країнах світу. Також OECD створила Міжнародну мережу фінансової освіти (OECD INFE), яка сприяє обміну досвідом між державами для підвищення фінансової обізнаності на системній основі. Національний банк України є активним учасником цієї мережі.

Фінансова грамотність визначається як одна з ключових компетенцій, необхідних для успішної життєдіяльності кожної людини. Вона є основою для зростання добробуту громадян і забезпечує ефективне управління особистими фінансами, що, у свою чергу, сприяє загальному розвитку суспільства та економіки держави.

Сукупність знань, умінь і навичок з управління особистими фінансами формує фінансову компетентність особи, яка набувається у процесі виховання, навчання, взаємодії з експертами, а також через досвід вирішення фінансових питань та користування фінансовими послугами.

Проявом фінансової грамотності є фінансова поведінка громадян, яка охоплює різноманітні аспекти управління особистими фінансами. Її формування залежить від доступності фінансових знань, традицій, а також норм суспільної етики і моралі у вирішенні фінансових питань. Рівень фінансової культури населення визначається ставленням до фінансових питань, звичками, моделями поведінки, щоденними фінансовими рішеннями та діями громадян, що відображає загальний стан їхньої фінансової культури.

Населення з вищим рівнем фінансової грамотності краще розуміє особливості функціонування економіки та фінансового сектору країни, а тому спроможне всебічно аналізувати ситуацію перед ухваленням фінансових

рішень. Якість фінансових рішень впливає на рівень добробуту людей, добробут їхніх родин та перспективи подальшого особистого розвитку.

Фінансово грамотне населення демонструє здатність ефективно використовувати доступні фінансові ресурси, формує навички раціонального споживання, заощадження та інвестування, а також дбає про захист свого майна. Такі громадяни контролюють особисті та сімейні фінанси, своєчасно ідентифікують фінансові шахрайства, ефективно управляють боргами й ризиками, забезпечують наявність заощаджень для покриття непередбачуваних витрат, таких як втрата основного джерела доходу. Крім того, вони заздалегідь дбають про фінансовий добробут у похилому віці [38].

Населення стикається з різними життєвими обставинами, які потребують вирішення фінансових питань, включаючи досягнення фінансової самостійності, одруження, народження дітей, отримання освіти, зміну місця проживання, звільнення з роботи, втрату бізнесу, хвороби, вихід на пенсію тощо. У разі негативного сценарію розвитку подій важливо забезпечити фінансову стійкість як особисту, так і родини, що є ключовою складовою загального добробуту громадян.

Фінансова стійкість – «здатність окремих людей чи домогосподарств чинити опір, справлятися та відновлюватися від шоків з негативними фінансовими наслідками» [38].

Фінансові труднощі, включаючи різноманітні шоківі ситуації, є потенційним джерелом підвищеного рівня тривоги та стресу серед населення, що може негативно впливати на здоров'я, працездатність і загальну якість життя. У зв'язку з цим поглиблення фінансових знань, умінь і навичок громадян сприятиме зменшенню тривожності та стресу, зміцненню фінансової стійкості, підвищенню продуктивності та формуванню впевненості у майбутньому.

«Фінансово стійкі домогосподарства створюють нові можливості – інвестують, розвивають бізнес, створюють робочі місця. Їхніми здобутками

користуються інші члени громади. Споживання, заощадження, інвестиції стійкого до фінансових/економічних потрясінь населення сприяє стабільному економічному зростанню країни» [38].

Фінансова освіта - це спосіб підвищити фінансову інклюзію та створити нові можливості.

Зростання рівня фінансової культури населення країни сприяє:

- збільшенню користування фінансовими послугами, оскільки фінансово освічене населення розбирається в типах фінансових установ та знає, які види фінансових послуг підходять для різних умов життя.

- зростанню використання цифрових фінансових послуг, що дозволяє ефективніше управляти особистими фінансами.

- здатності розпізнавати шахрайські або маніпулятивні фінансові продукти. Фінансово освічене населення усвідомлює обсяг своїх обов'язків при укладанні договорів з фінансовими установами.

- підвищенню фінансової інклюзії шляхом заохочення використання фінансових послуг самими споживачами. Поінформовані споживачі є найкращими амбасадорами фінансових продуктів для інших потенційних споживачів.

За останні три роки індекс фінансової грамотності українців зріс до 12,3 балів порівняно з 11,6 балів у 2018 році. Такі результати отримав Проєкт USAID «Трансформація фінансового сектору» у співпраці з Національним банком України під час дослідження «Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні у 2021 році». Це вже друге дослідження рівня фінансової обізнаності українців, проведеного за методологією Міжнародної мережі фінансової освіти Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР).

Поліпшилися усі компоненти індексу: фінансові знання, фінансова поведінка та ставлення до фінансових питань. Водночас потенціал до зростання

залишається значним. Цьогорічний показник – це лише 58% від максимального значення в межах дослідження, який сягає 21 бал, та є меншим від мінімального цільового рівня, рекомендованого ОЕСР (14 балів)[12].

В Україні затверджено Національну стратегію розвитку фінансової грамотності до 2030 року (далі – Стратегія), що сприятиме підвищенню фінансової обізнаності населення України, зростанню впевненості під час ухвалення фінансових рішень за будь-яких умов, формуванню раціональної фінансової поведінки, зокрема на основі ефективного використання фінансових послуг.

Стратегію розробили Національний банк України, Міністерство освіти і науки України, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, Національна комісія з цінних паперів і фондового ринку, Міністерство економіки України, Міністерство цифрової трансформації України та Державна установа «Офіс з розвитку підприємництва та експорту».

Серед ключових цілей Стратегії: якісна базова фінансова освіта для дошкільнят, школярів та студентів; відповідальне фінансове життя; фінансово обізнані підприємці; просунута цифрова фінансова грамотність; сприятлива екосистема для розвитку фінансової грамотності.

«Важливим завданням реалізації Стратегії є розбудова екосистеми фінансової грамотності в Україні. Затвердження Стратегії сприятиме об'єднанню зусиль багатьох сторін, забезпечить масштабування заходів із підвищення фінансової обізнаності та охоплення різноманітних цільових груп. Якщо в попередні роки у фокусі уваги заходів з фінансової грамотності перебували насамперед діти та молодь – українці з найнижчим рівнем фінансової грамотності, то тепер проводитиметься також робота з підприємцями й дорослим населенням, у тому числі з ветеранами, внутрішньопереміщеними особами та людьми старшого віку» [15].

На сьогодні, над підвищенням рівня фінансової та податкової грамотності громадян активно працюють такі органи, як Державна податкова служба, Міністерство освіти і науки та Національний банк.

Міністерство освіти і науки створило освітній курс «Фінансова грамотність. Фінанси. Що? Чому? Як?» для учнів 10, 11 класів, що розкриває питання оподаткування і формує базові знання з фінансової грамотності [27]. Окрім того, в програму Нової української школи була введена наскрізна лінія «Підприємливість та фінансова грамотність». Вона орієнтована на формування у дітей розуміння практичних аспектів фінансової діяльності і розвиток лідерських якостей. Елементи фінансової грамотності вже впроваджені в навчальний процес з першого класу через інтегрований курс «Я досліджую світ» та вибіркового курсу «Фінансова грамотність». Все це сприяє формуванню у дітей відповідального ставлення до фінансів, раціонального споживання, а також здатності до генерації нових ідей та ініціатив.

Спеціально для педагогів Національний банк створив освітній ресурс «ТАЛАН», що має на меті формувати фінансову грамотність у спільноті педагогів [29].

Дія освіта, національна освітня платформа, створила серіал «Фінансова грамотність для підприємців» та інші проекти з метою підвищення рівня фінансової та податкової обізнаності громадян [50].

Основні напрями діяльності Державної податкової служби у сфері формування податкової культури громадян включають такі завдання:

- популяризація необхідності податкової грамотності серед населення шляхом постійного інформування про значущість податкової культури.
- формування позитивної суспільної думки щодо чесної та своєчасної сплати податків як конституційного обов'язку громадян. Для цього використовуються приклади країн із високим рівнем податкової дисципліни,

роз'яснюються цілі використання податкових надходжень і підкреслюється відповідальність за їх несплату.

- проведення опитувань громадян з метою визначення рівня їхньої податкової культури, зацікавленості у підвищенні податкової обізнаності та виявлення потенційних учасників навчальних програм.

- інформування через медіа: розміщення в соціальних мережах, на телебаченні та радіо навчальних матеріалів, спрямованих на пояснення податкової політики держави та положень чинного податкового законодавства.

- публікації у друкованих засобах масової інформації: підготовка статей, інтерв'ю та інших матеріалів із виступами фахівців ДПС, які висвітлюють актуальні питання оподаткування.

- організація зустрічей з трудовими колективами, громадськими організаціями, студентами та учнями освітніх закладів, спрямованих на поширення знань із питань оподаткування.

Метою цих заходів є підвищення обізнаності громадян у питаннях оподаткування, що сприяє формуванню в суспільстві розуміння важливості повної та своєчасної сплати податків і зборів. Для досягнення цієї мети податкові органи впроваджують комплекс заходів, які стимулюють інтерес громадян у отриманні інформації з податкових питань та сприяють до активної взаємодії з державою.

Варто зауважити, що важливим елементом діяльності податкових органів є висвітлення результатів їх роботи. Платникам податків необхідно надавати інформацію про шляхи наповнення державного та місцевих бюджетів і напрями використання зібраних коштів, що дозволяє громадянам краще оцінювати діяльність податкових органів і усвідомлювати необхідність своєчасної та повної сплати податків. Крім того, формування громадської думки має підкріплювати розуміння, що несплата або несвоєчасна сплата податків є менш вигідною та відповідальною, ніж виконання своїх фінансових обов'язків.

Активну участь у проведенні роз'яснювальної та консультативної роботи здійснюють фахівці журналу «Вісник. Офіційно про податки» та профспілкових організацій податківців. Їх представники не лише інформують громадян під час семінарів про особливості функціонування податкової служби, але й надають практичні навички щодо заповнення податкової звітності. Для працівників Державної податкової служби, які безпосередньо працюють із платниками податків, розробляються спеціальні пам'ятки, які містять порядок дій платника в податковому органі. Також організовуються загальнодержавні семінари, спрямовані на розгляд найбільш актуальних питань у сфері оподаткування.

Таким чином, роз'яснювальна та консультативна діяльність ДПС набуває основоположного значення як дієвий інструмент реалізації податкової політики. Вона сприяє підвищенню активності громадян, зокрема платників податків, у формуванні ідеології добровільної сплати податків. Крім того, просвітницька діяльність є провідним елементом у системі стимулювання, консультування та забезпечення дотримання законодавства, поєднує інтереси платників податків і держави, зміцнює податкову дисципліну та загалом сприяє формуванню високого рівня податкової культури суспільства.

Для більш ефективної взаємодії з населенням у структурі апарату Державної податкової служби України було створено Інформаційно-довідковий департамент, серед головних завдань та функцій якого є [22]:

- надання фізичним та юридичним особам інформаційно-довідкових послуг із питань оподаткування а також інформування про зміни та доповнення в податковому законодавстві;
- наповнення Загальнодоступного інформаційно-довідкового ресурсу, розміщеного на веб-порталі ДПСУ, та підтримка його в актуальному стані;
- організація роботи сервісу «Пульс»;

– організація роботи та надання електронних довірчих послуг органам державної влади, місцевого самоврядування, підприємствам, суб'єктам господарської діяльності та фізичним особам на всій території України;

– організація роботи зі зверненнями, що надійшли з державної установи «Урядовий контактний центр».

Дієвим інструментом взаємодії між державним податковим регулятором та платниками податків є сервіс «Пульс». Також, даний сервіс – це один з інструментів боротьби з корупцією в органах Державної податкової служби України. Він приймає звернення громадян та суб'єктів господарювання щодо неправомірних дій або бездіяльності, можливих корупційних правопорушень у сфері службової діяльності з боку конкретних посадових осіб структурних підрозділів Державної податкової служби України. Статистичні дані щодо роботи Сервісу «Пульс» протягом січня-жовтня 2023 року свідчать про позитивну динаміку зменшення кількості надходження звернень від громадян порівняно з аналогічним періодом попереднього року: 3006 повідомлень у 2024 році проти 4145 – у 2023. Більшість заявників висловлювали свої зауваження щодо роботи органів ДПСУ (62,5%), реєстрації податкових накладних та звітності в електронному вигляді (16,2%) та щодо мінімізації сплати податків (8,9%). Серед загального обсягу скарг 5,6% містить повідомлення щодо випадків можливих корупційних або пов'язаних з корупцією злочинів, скоєних працівниками Державного податкового управління та інших порушень Закону «Про запобігання корупції». За результатами розгляду звернень фізичних та юридичних осіб до служби «Пульс» вирішено 81% питань [42].

Для платників податків також доступними є низка діючих електронних сервісів, що розміщені на офіційному веб-порталі Державної податкової служби України, серед яких такі як: Загальнодоступний інформаційно-довідковий ресурс, Електронний кабінет (далі – е-кабінет), Інформація з реєстрів, Дізнайся більше про свого бізнес-партнера, Кваліфікований надавач електронних

довірчих послуг, Електронна звітність та Декларування громадян. Для отримання послуг не потрібно відвідувати ЦОП, спілкуватись с працівником податкової служби, можна в online режимі отримати доступ до інформації з реєстрів та електронних систем. Вдалим кроком з боку держави стала реалізація проєктів функціонування електронних сервісів, які, безперечно, систематизували та скоротили час відвідування податкових органів.

Задля формування вигідних умов для підприємств через фіскальні інструменти, забезпечення невинного економічного розвитку та заохочення підприємців до легалізації діяльності, добровільного виконання податкових зобов'язань до бюджету України була заснована Всеукраїнська громадська організація «Асоціація платників податків України». Основним напрямком роботи Асоціації є організація практичних занять/онлайн-семінарів, завдання яких – надання інформації платникам податків щодо основних положень податкового законодавства та останніх його оновлень, що запобігає порушенням чинних норм у подальшій діяльності, насамперед, фінансовими фахівцями та бухгалтерами компаній.

Крім того, податковою службою України було укладено угоди про співробітництво з найбільшими громадськими організаціями, що захищають інтереси платників, – Антикризовою радою громадських організацій України, Київським регіональним центром Національної академії правових наук України, Національною спілкою журналістів, Об'єднанням організацій роботодавців України, Радою бізнес-омбудсмена, Українською аграрною конфедерацією, Українським союзом промисловців і підприємців, Федерацією роботодавців України. Програми співробітництва з цими організаціями виявляють широкий спектр діяльності – від експертизи проєктів нормативноправових актів у сфері оподаткування до вирішення конкретних конфліктних ситуацій, що спрямовано на максимальну прозорість у роботі податківців.

Отже, державній податковій службі потрібна підтримка громадськості в реформуванні податкової сфери, зміцненні податкової дисципліни та формуванні податкової культури.

У контексті підвищення рівня податкової культури працівникам ДПС важливо пам'ятати про особисту фахову культуру, що насамперед вимагає дотримання принципів і норм фахової діяльності, вимогливості до себе та своїх підлеглих, загальнолюдських позитивних моральних якостей, уміння критикувати й адекватно реагувати на сторонню критику. «При цьому податківець має дотримуватися головного принципу – податкова служба для платників, а не навпаки – і має володіти технологіями сучасного інформаційно-аналітичного податкового сервісу» [3, стр.85, 86].

Позитивним показником є те, що платники продовжують підтримувати державу у складний воєнний час, сумлінно перераховуючи податки. Завдяки їх відповідальній громадянській позиції та патріотизму бюджет стабільно отримує такі необхідні кошти для Збройних Сил України та соціальних виплат громадянам. «За оперативними даними надходження (сальдо) до зведеного бюджету у 2023 році по платежах, що контролюються ДПС, становлять 1 213,6 млрд грн. До державного бюджету надійшло 783,6 млрд грн, до місцевих бюджетів – 430 млрд гривень. Надходження (сальдо) до загального фонду державного бюджету у 2023 році становили 740,1 млрд грн. Показники розпису Міністерства фінансів України за доходами загального фонду державного бюджету виконано на 100,7%» [48].

Війна стала потужним каталізатором розвитку благодійної діяльності та волонтерського руху в Україні, що, у свою чергу, позитивно вплинуло на підвищення рівня податкової культури. Громадяни та представники бізнесу добровільно спрямовують свої ресурси на суспільно значущі ініціативи, допомагаючи державі вирішувати нагальні проблеми, для яких бракує часу чи ресурсів. Волонтерська допомога, незалежно від її характеру — фінансового,

матеріального чи іншого, — може розглядатися як форма громадської участі в оподаткуванні або, іншими словами, самооподаткування. Такий добровільний збір ресурсів для вирішення значущих суспільних викликів є свідченням високого рівня розвитку громадянського суспільства в Україні.

Україна третій рік поспіль входить до першої десятки країн у світовому рейтингу благодійності World Giving Index, про це свідчать дані британської організації Charities Aid Foundation (CAF), що формує перелік [49].

Враховуючи те, що, як зазначалося у першому розділі, податкове законодавство України залишається для переважної більшості громадян-платників складним, об'ємним і нестабільним, є найгострішою проблемою у розвитку податкової культури. Варто враховувати, що податкова система країни перебуває на етапі переходу від тривалого імперського управління до демократичних засад. Органи податкової служби на державному та місцевому рівнях докладають зусиль для інформування громадян про зміни в податковому законодавстві та мету податкової реформи. На жаль, до недавнього часу питання формування та розвитку податкової культури в Україні не отримували належної уваги з боку державних інституцій та контролюючих органів. На сьогодні в Україні відсутня науково обґрунтована система формування податкової культури громадян. Лише в останній період перед органами Державної податкової служби було поставлено завдання забезпечувати збільшення надходжень до державного бюджету не через посилення податкового тиску, а шляхом стимулювання економічної активності, прозорості бізнесу та формування позитивної податкової культури.

Щоб забезпечити зростання надходжень до державного та місцевих бюджетів через оподаткування, «владні структури відшуковують оптимальну модель організації податкових відносин і баланс між орієнтованою на клієнта (сервісною) функцією та фіскально-контрольною (імперативною). У зв'язку з цим від 2012 року і до цього часу здійснюється процес трансформації

податкового відомства через його реорганізацію. Одночасно постійно змінюються очільники податкового відомства. Постійна зміна керівництва в податковому відомстві та конфлікти щодо їх звільнення не сприяли підвищенню довіри до роботи державних органів та фіскальної служби зокрема, а мали швидше негативний ефект» [3, стр 105, 107].

Отже, процес формування податкової культури в Україні є складним, суперечливим та великою мірою непередбачуваним. Проте, враховуючи різні трансформації, у тому числі внесення змін до законодавства, впровадження нових підходів до оподаткування, розвиток інформаційних технологій можна зазначити, що основний курс цього процесу правильний – створення умов для свідомої сплати податків.

2.2. Роль органів публічного управління у формуванні податкової культури (на прикладі Головного управління ДПС у Миколаївській області)

Державна податкова служба України, як центральний орган виконавчої влади, який реалізує державну податкову політику, державну політику з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування відіграє ключову роль у формуванні податкової культури в суспільстві. Як орган, відповідальний за наповнення бюджету та забезпечення дотримання податкового законодавства, Державна податкова служба має значний вплив на сприйняття та ставлення громадян та бізнесу до оподаткування. Важлива роль Державної податкової служби – бути вагомим суб'єктом державної комунікативної політики, оскільки служба зачіпає інтереси багатьох суспільних груп: бізнесу, пересічних громадян, інших органів державної влади, що виконують суміжні функції.

Наказом ДПС України від 30.09.2020 №529 було утворено як відокремлені підрозділи ДПС територіальні органи, у тому числі Головне управління ДПС у Миколаївській області. Головне управління ДПС у Миколаївській області забезпечує реалізацію повноважень ДПС на території Миколаївської області.

Головне управління ДПС у своїй діяльності керується Конституцією і законами України, указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, наказами Мінфіну, що належать до компетенції ДПС, наказами ДПС, дорученнями керівництва ДПС, іншими актами законодавства.

Головне управління ДПС у Миколаївській області у своїй структурі включає наступні підрозділи: 14 управлінь, 4 відділи, 3 сектори та 22 державні податкові інспекції.

Як один із основних напрямків податкової політики держави визначається встановлення партнерських відносин між податковою службою і платниками. Важливість цього напрямку діяльності податкових органів виявляється в тому, що як складник оцінки ефективності роботи податкової служби в процесі збирання податків і обов'язкових платежів до бюджетів усіх рівнів визначається частка податкових надходжень, добровільно сплачених платниками у встановлені законодавством терміни. Зрозуміло, що чим вищим є такий показник, тим менше держава витрачає адміністративних і фінансових ресурсів на виконання функції формування дохідної частини бюджету (рис. 2.1). Висока частка добровільно сплачених податків свідчить про те, що податкова служба створила зручні та зрозумілі умови для виконання податкових обов'язків. Запровадження електронних сервісів полегшує процес сплати податків та зменшує ймовірність затримок та помилок. Подання електронної податкової звітності до органів ДПС здійснюється за допомогою електронних сервісів та

програмних продуктів, які безкоштовно надаються Державною податковою службою України та її відокремленими підрозділами.

Рис. 2.1. Структура надходжень до державного бюджету за шляхами сплати у 2023 році по Миколаївській області (відсотки)

Джерело: розроблено авторами

Законодавче обґрунтування стосовно проведення роз'яснювальної й виховної роботи серед населення лише частково визначено Податковим кодексом України, який серед основних функцій органів контролю встановлює й завдання щодо забезпечення інформування громадськості про реалізацію державної податкової політики. Для виконання таких завдань у структурі податкової служби діють підрозділи з комунікації, що мають виконувати функції спілкування з громадськими бізнесовими інституціями. Крім того, податкові інспекції обслуговують платників у ЦОП.

Основними завданнями підрозділів комунікації визначено такі:

- *взаємодія з громадськістю та бізнесом* – сприяння реалізації завдань ДПС через співпрацю з громадськими інституціями, представниками бізнесу та підтримка громадськості в актуальних напрямках діяльності служби.
- *інформаційно-роз'яснювальна робота* – організація комунікацій у медіапросторі щодо застосування законодавства у сфері компетенції ДПС.
- *забезпечення єдиної інформаційної політики* – координація інформаційної діяльності центрального апарату ДПС та її територіальних підрозділів.
- *інформування громадськості* – надання інформації про можливості реалізації податкової політики та адміністрування єдиного внеску через мережу Інтернет; інформування про результати роботи та стратегічні напрями діяльності податкових органів.
- *моніторинг інформаційного середовища* – аналіз інформаційного простору з метою оперативного реагування на виклики та формування комунікаційних стратегій.
- *забезпечення прозорості* – гарантування відкритості, достовірності та доступності інформації про діяльність територіальних підрозділів ДПС, дотримуючись законодавчих обмежень.

Основними видами діяльності ДПС щодо формування податкової культури громадян, визначено:

- *пропагування податкової грамотності* – регулярне інформування населення про важливість фінансової грамотності як елементу відповідального громадянства.
- *формування суспільної думки* – пропагування чесної сплати податків як конституційного обов'язку громадян, ілюструючи приклади з країн із розвиненою податковою культурою, роз'яснюючи цілі використання податкових коштів та відповідальність за ухилення від сплати.

- *опитування громадян* – оцінка рівня податкової культури, зацікавленості в отриманні відповідних знань і визначення потенційних учасників навчальних заходів.
- *освітні програми* – розміщення в соціальних мережах, на телебаченні та радіо навчальних матеріалів, спрямованих на роз'яснення податкової політики держави та положень чинного законодавства.
- *медіаактивність* – підготовка й публікація статей, інтерв'ю, коментарів працівників ДПС у друкованих виданнях щодо актуальних питань податкової політики.
- *проведення зустрічей* – організація регулярних заходів із трудовими колективами, представниками громадських організацій, студентами та учнями з метою підвищення обізнаності про податкову систему.

Загалом метою таких заходів є набуття громадянами відповідних базових знань із питань сфери оподаткування, а отже – формування в громадян розуміння важливості повної та своєчасної сплати податків і зборів. Щоб виконати ці завдання, органи контролю залучають комплекс заходів, які зацікавляють населення в отриманні інформації з питань оподаткування.

Податкова служба зацікавлена в інформаційних контактах та ефективній взаємодії з бізнес-спільнотою та громадськістю та використовує у цьому напрямку різні формати співпраці та спілкування.

Одним із найрезультативніших механізмів взаємодії між податківцями, інститутами громадянського суспільства та бізнесом є комунікаційна податкова платформа.

У Головному управлінні ДПС у Миколаївській області створено окрему електронну скриньку, на яку можна надіслати запит або звернення, в якому необхідно викласти зміст питання, що потребує вирішення, а також вказати номер телефону або e-mail для зворотного зв'язку – надання відповідей. Звернення оформлюється відповідно до встановлених вимог документування,

зокрема в обов'язковому порядку зазначається адресат, дані відправника та інші реквізити. Після отримання листа з адресантом оперативно зв'яжеться координатор платформи для визначення формату надання відповіді [23].

У рамках взаємодії з інститутами громадянського суспільства та бізнес-спільнотою упродовж 2023 року Головним управлінням ДПС у Миколаївській області проведено 136 зустрічей з бізнесом та громадськістю, організовано 14 засідань «круглого столу», 20 консультацій з громадськістю. Фахівцями ГУ ДПС взято участь у 14 заходах, проведених інститутами громадянського суспільства та бізнес-спільнотою [17].

Активна співпраця податкової служби Миколаївщини з навчальними закладами регіону є ефективним механізмом виховання у молоді податкової культури та формування у майбутньому відповідальних та сумлінних платників податків. «Під час заходів посадовці інформують студентів про реалізацію права на податкову знижку за навчання, порядок та умови її отримання, застосування електронних сервісів ДПС, таких як Електронний кабінет платника податків та мобільний застосунок «Моя податкова». Крім того, молодь знайомлять з основними аспектами Національної стратегії доходів та заходами ДПС із її впровадження у 2024 – 2025 роках [47].

З метою всебічного інформування платників податків про новації у податковому законодавстві працівники органів ДПС Миколаївщини використовують різноманітні джерела та формати. Досить популярними серед громадян є сеанси телефонного зв'язку «гаряча лінія» на актуальні теми. Сеанси проводяться на постійній основі з попереднім анонсом теми на офіційному субсайті ГУ ДПС у Миколаївській області та офіційній сторінці у Facebook.

Серед пріоритетних напрямків роботи ДПС Миколаївщини є забезпечення кваліфікованого, неупередженого, об'єктивного та своєчасного розгляду звернень громадян. За 9 місяців 2024 року до Головного управління ДПС у Миколаївській області надійшло всього 234 письмових звернення громадян.

Отримано звернень поштою безпосередньо від громадян – 89, засобами електронного зв'язку, через мережу Інтернет – 70, від інших органів, установ, організацій – 75.

У зверненнях громадяни порушували питання, зокрема, щодо:

- інформування про ухилення від сплати податків – 75;
- контрольної-перевірочної роботи (в т.ч. щодо штрафних (фінансових) санкцій (штрафи), проведення перевірок) – 30;
- податку на майно – 74;
- реєстрації та обліку платників податків – 19;
- відмови в отриманні реєстраційних номерів облікових карток платників податків – 14.

За результатами розгляду звернень посадовими особами ГУ ДПС у Миколаївській області вирішено позитивно 87 звернень, дано роз'яснення на 134 звернення, направлено за належністю – 5 звернень, не підлягало розгляду – 4 звернення, знаходяться на виконанні (термін розгляду не настав) – 4 звернення [11].

Державною податковою службою України розроблено та з січня 2021 запроваджено новий механізм сплати податків та зборів. Впровадження єдиного рахунку передбачено Законом України від 04.10.2019 року №190-ІХ «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо запровадження єдиного рахунку для сплати податків і зборів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», який доповнив Податковий кодекс України статтею 35 прим. 1 «Єдиний рахунок». Єдиний рахунок передбачає подання єдиної декларації з місцевих податків з автоматичним рознесенням коштів на рахунки територіальних громад. Впровадження покращило відносини між податковими органами та платниками податків, скоротило витрати, пов'язані зі сплатою податків (крім

ПДВ та акцизу з реалізації пального), а також зменшило помилки, що виникають при перерахуванні коштів[35].

Держава розпочала новий проєкт для підтримки добросовісного бізнесу, впроваджено сайт «Територія високого рівня податкової довіри». Ініціатива спрямована на створення нового рівня партнерства між податковою та платником. Для реалізації ініціативи платникам надається низка переваг. Щоб ними скористатися, платник має відповідати чітко визначеним критеріям. Всі платники, які увійшли до Переліку, отримують мораторій на проведення низки документальних позапланових, планових та фактичних перевірок, скорочені строки проведення камеральних та документальних перевірок для бюджетного відшкодування, скорочені терміни надання індивідуальних податкових консультацій. Крім того, за кожним з них буде закріплений персональний комплаєнс-менеджер, надійний помічник, який відповість на всі запитання щодо сплати податків, допоможе у прийнятті управлінських рішень та виключенні порушення податкового законодавства [45].

Діяльність контролюючих органів, їх працівників та всього персоналу є визначним елементом у забезпеченні ефективного процесу сплати податків, особливо у випадках добровільного виконання платниками своїх зобов'язань. Система контролюючих органів базується на людському ресурсі, тому сприйняття податкової служби значною мірою залежить від кожного працівника. Вагоме значення в цьому мають дотримання етичних і моральних норм, які формують довіру громадян до податкової системи.

Професійна компетентність державного службовця, у тому числі посадової особи податкових органів – це певний рівень його інтелектуального, психологічного та функціонального стану, який відображає конкретні сфери професійної діяльності та зумовлює у своїй єдності якісну визначеність професіонала. Це також наявність глибоких фахових знань у податковій сфері, уміння аналізувати та прогнозувати розвиток ситуацій та використовувати

здобуті на практиці знання щодо вирішення певних проблем, а також правомочність їх вирішувати [14].

Професійна поведінка податківців формує позитивне ставлення до податкових органів і сприяє зростанню довіри платників до податкової системи, що є основою для високого рівня податкової культури в суспільстві.

У кінці 2023 року проведено оцінювання результатів службової діяльності працівників ГУ ДПС. Видано наказ ГУ ДПС від 13.10.2023 №459 «Про визначення результатів виконання завдань державними службовцями ГУ ДПС у Миколаївській області, які займають посади державної служби категорій «Б» і «В», у 2023 році». Наказом ГУ ДПС від 11.12.2023 №547 затверджено висновок щодо оцінювання результатів діяльності 572 працівників ГУ ДПС.

За результатами проведеного аналізу наданих висновків оцінювання працівників ГУ ДПС «відмінно» отримали 227 працівників, «позитивно» - 345 працівників. Негативні оцінки відсутні.

Згідно з даними Звіту про виконання Плану роботи Головного управління ДПС у Миколаївській області на 2023 рік, опублікованого на субсайті ГУ ДПС у Миколаївській області, систематично здійснювались організаційні заходи, спрямовані на професійний розвиток працівників, їх безперервне навчання та підвищення рівня мовної підготовки. У 2023 році 630 працівників ГУ ДПС пройшли онлайн-навчання через дистанційні курси на освітніх електронних платформах та підвищення кваліфікації. Серед них 24 особи завершили навчання за спеціальними та загальними професійними (сертифікованими) програмами, а 609 працівників — за короткостроковими спеціальними та загальними програмами [17].

Слід зазначити, що сплата податків – це обов’язок, а не право платника, виконання якого забезпечується силою державного примусу. Причому воно не породжує у платників податків відповідного права на використання суспільних благ пропорційно сплаченій сумі чи на контроль процесу використання

відповідних платежів. Зважаючи на наведені ознаки відносин «держава – платник податків», робимо висновок, що винятково «партнерськими» такі відносини бути не можуть.

У січні – вересні 2024 році підрозділом податкового аудиту Головного управління ДПС у Миколаївській області проведено 575 документальних (планових, позапланових) та фактичних перевірок. За результатами перевірок до бюджету донраховано грошових зобов'язань у сумі 366,8 млн гривень. Узгоджено грошових зобов'язань за актами поточного та минулих років у розмірі 387 млн гривень. Сплачено (погашено) донрахованих сум у сумі 48,8 млн гривень.

Слід зазначити, що ДПС Миколаївщини при організації та здійсненні контрольних-перевірочних заходів, перевіряє лише тих суб'єктів господарювання, у діяльності яких існують ризики порушення податкового та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи [13].

Отже, роль Державної податкової служби України, як центрального органу виконавчої влади, який реалізує державну податкову політику та її відокремленого підрозділу – Головного управління ДПС у Миколаївській області, що здійснює реалізацію повноважень ДПС на території Миколаївської області – визначальна у формуванні податкової культури регіону. Сприяючи підвищенню податкової обізнаності, забезпечуючи зручність та прозорість у процесі сплати податків, а також стимулюючи дотримання податкових зобов'язань та завдяки впровадженню електронних сервісів, співпраці з громадськістю та зусиллям у підвищенні рівня податкової грамотності, управління формує позитивне ставлення до податкової системи серед громадян і бізнесу, що є основою для стабільного економічного розвитку та ефективного функціонування держави.

2.3. Взаємозв'язок між податковою культурою та економічним розвитком

Податкова культура є частиною загальної фінансової культури суспільства, яка відображає рівень відповідальності громадян щодо обов'язків перед державою. Податкова культура визначає рівень добровільності сплати податків, а отже, й ефективність фінансування соціальних, інфраструктурних та економічних програм. Добровільна сплата податків знижує потребу у витратах на адміністрування, оскільки платники податків самостійно виконують свої зобов'язання. Це забезпечує стабільність і прогнозованість надходжень до бюджету. Чим вища частка добровільної сплати податків, тим вищий рівень податкової культури та довіри до держави. Україна зможе стати розвиненою європейською державою лише тоді, коли всі учасники податкових відносин усвідомлять і приймуть важливість прямого зв'язку між сплатою податків і добробутом суспільства.

Згідно з даними звіту щодо дослідження податкової політики України Рада бізнес-омбудсмена зазначає щорічно 99+% податкових надходжень до бюджету забезпечуються за рахунок добровільної сплати податків, а частка надходжень від донарахованих грошових зобов'язань після 2017 року ніколи не досягала 1% в загальній сумі податкових надходжень [18].

Високий рівень податкових надходжень створює ресурсну базу для розвитку інфраструктури, фінансування соціальних секторів та державних проектів, що, у свою чергу, сприяє економічному зростанню. Оскільки оподаткування фізичних осіб має очевидну соціальну характеристику та має високу ймовірність вплинути на реальний рівень доходів населення (а отже, на рівень життя), цей рівень впливатиме на формування податкової культури населення. Іншими словами, між рівнем життя населення та їх податковою

культурою існує пряма залежність: чим вище заможність громадян, тим вищий рівень податкової культури в суспільстві.

Розрахунок макроекономічних показників дає змогу суспільству свідомо й об'єктивно оцінювати обсяг суспільних благ, створених кожною країною, визначати чинники його зростання та ефективність економічної політики країни, спрямованої на покращення функціонування національної економіки.

Щоб продемонструвати взаємозв'язок між податковою культурою та економічним зростанням на конкретних прикладах пропонуємо провести порівняння з країною, яка має високий рівень податкової культури та стабільні темпи економічного зростання. Для прикладу оберемо Данію, як країну, що є одним із найпривабливіших ділових середовищ у світі та займає високі позиції за показниками політичної, економічної та регуляторної стабільності.

Інтегральну оцінку економічного складника якості та рівня життя дає показник рівня ВВП на душу населення (табл. 2.1, табл. 2.2) [58,59].

Табл. 2.1

Ключові економічні показники Данії за даними Світового банку

Показники \ Період	2019	2020	2021	2022	2023
ВВП на душу населення (долар США відповідно до курсу у певний період)	59593,0	60836,6	69268,7	67790,1	67967,4
Зростання ВВП (щорічний %)	1,5	-2,4	6,8	2,7	1,9
Інфляція, дефлятор ВВП (щорічний %)	1,0	2,9	2,9	8,1	-3,5
Інфляція, ціни на споживчі товари (щорічний %)	0,8	0,4	1,9	7,7	3,3

Ключові економічні показники України за даними Світового банку

Показники \ Період	2019	2020	2021	2022	2023
ВВП на душу населення (долар США відповідно до курсу у певний період)	3661,5	3751,7	4827,8	4576,0	5181,4
Зростання ВВП (щорічний %)	3,2	-3,8	3,4	-28,8	5,3
Інфляція, дефлятор ВВП (щорічний %)	8,2	10,3	24,8	34,9	18,5
Інфляція, ціни на споживчі товари (щорічний %)	7,9	2,7	9,4	20,2	12,8

Данія демонструє стабільно високий рівень ВВП на душу населення (майже \$60–70 тис. у 2019–2023 роках), що свідчить про високий рівень економічного розвитку, добробуту громадян та ефективності фінансової системи. В Україні показники ВВП на душу населення значно нижчі (в межах \$3,6–5,2 тис. за цей же період), що свідчить про відносно низький рівень економічного розвитку. У Данії економіка характеризується стабільними темпами зростання, навіть після рецесії у 2020 році (-2,4%). Показники зростання швидко відновилися (6,8% у 2021 році) і залишаються позитивними. Це вказує на стабільність економіки та довіру бізнесу. В Україні темпи зростання ВВП нестабільні, особливо через значний спад у 2022 році (-28,8%) через війну. Високий рівень економічної невизначеності та інституційної нестабільності знижує можливість для розвитку податкової культури та перешкоджає ефективному економічному розвитку. В Данії інфляція у 2019–2023 роках є контрольованою (у межах 0,4–7,7%), навіть з урахуванням зростання цін у 2022 році через глобальну економічну нестабільність. В Україні інфляція значно вища (від 7,9% у 2019 році до 20,2% у 2022 році), що знижує

купівельну спроможність населення, підвищує ризики ухилення від сплати податків.

Міжнародна конкурентоспроможність країни є важливим показником для аналізу її економічного розвитку та стійкості, відображає здатність національної економіки ефективно використовувати ресурси та технології для забезпечення високого рівня продуктивності та добробуту населення. Конкурентоспроможність визначає можливості країни на світовому ринку, впливає на інвестиційний клімат та формує економічні пріоритети держави. Щорічник світової конкурентоспроможності Інституту розвитку менеджменту (далі - IPM), який вперше побачив світ у 1989 році, є авторитетним щорічним звітом, що аналізує конкурентоспроможність країн на глобальному рівні. Цей документ надає детальний порівняльний аналіз, виявляючи тенденції та включаючи статистичні дані та результати опитувань, отримані внаслідок масштабних досліджень. Він оцінює та ранжує країни за тим, як вони використовують свої можливості для створення довгострокової вартості. Конкурентоспроможність економіки включає не лише ВВП і продуктивність, а й здатність підприємств адаптуватися до політичних, соціальних та культурних факторів. Рейтинг конкурентоспроможності складається на основі 336 критеріїв, відібраних через всебічне дослідження, яке охоплює економічну літературу, міжнародні, національні та регіональні джерела, а також думки бізнес-спільнот, державних органів та науковців [52].

Данія значно покращила свою конкурентоспроможність з 8-го місця у 2019 році до 1-го місця у 2022-2023 роках. Це свідчить про винятково хороші показники ефективності бізнесу, продуктивності та методів управління (Табл. 2.3.).

Існування тіньового сектору економіки властиве усім країнам світу та різниться лише масштабами прояву. Так, за даними Міністерства економіки України рівень тіньової економіки у 2021 становив 32 % від обсягу офіційного

ВВП [46]. Тоді, як, за даними ResearchGate рівень тіньової економіки Данії у 2021 становив 9,6% від обсягу офіційного ВВП [57].

Табл 2.3.

Данія та Україна у рейтингу конкурентоздатності за даними IPM 2017-2022

Країна	2017	2019	2020	2021	2022	2023
<i>Данія</i>	7	8	2	3	1	1
<i>Україна</i>	60	54	55			

Джерело: розроблено авторами

За даними Transparency International Ukraine Україна отримала 36 балів зі 100 можливих в Індексі сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index) за 2023 рік, і тепер посідає 104 місце поміж 180 країн. Очолює список Данія із 90 балами [21].

Порівняння показників економічного розвитку України та Данії демонструє, що висока податкова культура Данії є важливим чинником її стабільного економічного зростання, низького рівня корупції, інфляції, тіньової економіки та високого рівня ВВП на душу населення. Розвиток податкової культури в Україні потребує значних зусиль, серед яких підвищення довіри до органів державної влади, боротьба з тіньовою економікою, корупцією, створення прозорих умов ведення бізнесу та підвищення економічної стабільності.

Висновки до розділу 2

У проведеному дослідженні висвітлено сучасний стан податкової культури в Україні. Незважаючи на те, що до останнього часу держава і контролюючі органи недостатньо зосереджували увагу на формуванні та

зміцненні податкової культури, спостерігається позитивна тенденція: платники податків продовжують підтримувати державу у складний військовий час, сумлінно сплачуючи податки. Індекс фінансової грамотності українців підвищився, а також була розроблена і затверджена Національна стратегія розвитку фінансової грамотності до 2030 року. Встановлено, що одним з найуспішніших кроків з боку держави стала реалізація проєктів з впровадження електронних сервісів, які значно покращили систематизацію та скоротили тривалість відвідування податкових установ. У дослідженні виявлено, що процес формування податкової культури в Україні є складним, суперечливим і в значній мірі непередбачуваним. Проте, враховуючи різноманітні трансформації, зокрема зміни в законодавстві, впровадження нових підходів до оподаткування та розвиток інформаційних технологій, можна зазначити, що загальний напрям цього процесу є вірним. Це спрямоване на досягнення розумної збалансованості у відносинах між державою та платниками податків, формування ідеології добровільної сплати податків та надання консультацій і стимулювання.

Головне управління ДПС у Миколаївській області, як відокремлений підрозділ ДПС, що забезпечує реалізацію повноважень ДПС на території Миколаївської області, сприяє підвищенню фінансової грамотності, забезпечує зручність та прозорість у процесі сплати податків, а також стимулює дотримання податкових зобов'язань та завдяки впровадженню електронних сервісів, співпраці з громадськістю та зусиллям у підвищенні рівня податкової грамотності, управління формує позитивне ставлення до податкової системи серед громадян і бізнесу, що є основою для стабільного економічного розвитку та ефективного функціонування держави.

Продемонстровано взаємозв'язок між податковою культурою та економічним зростанням на конкретному прикладі шляхом порівняння з країною, яка має високий рівень податкової культури та стабільні темпи економічного зростання. Результати порівняння показали, що висока податкова культура є ключовим чинником стабільного економічного зростання, супроводжується низьким рівнем корупції, інфляції, тіньової економіки, а також високими показниками ВВП на душу населення.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ФОРМУВАННЯ ПОДАТКОВОЇ КУЛЬТУРИ

3.1. Основні підходи до формування податкової культури

Податкова культура – це складне поняття з багаторівневою структурою, що включає багато зв'язків, відносин і факторів, які впливають на податковий процес. Вона є невід'ємною частиною загальної культури особистості та суспільства в цілому. Податкова культура – це певний рівень податкової самосвідомості суспільства, коли держава реалізує податкову політику, та враховує інтереси суспільства, тоді як платники податків усвідомлюють необхідність повного та своєчасного виконання своїх податкових зобов'язань. Податкова культура вважається найважливішим елементом удосконалення економічних відносин між державою та населенням.

У профільній літературі процес формування податкової культури розглядається з двох позицій:

1) ціннісний підхід – як процес, безпосередньо пов'язаний із формуванням вартості. Суспільні блага, представлені податками. У цьому випадку необхідно говорити про податкову культуру не лише платників податків, а й держави.

2) освітній підхід – як виховний процес, що передбачає формування податкової культури у населення країни. Освітній підхід в наукових джерелах пов'язує податкову грамотність з виконанням громадянами України податкових зобов'язань.

Формування податкової культури слід розглядати як безперервний процес взаємодії держави і суспільства. Держава представлена державними інституціями і службовцями, а суспільство охоплює всіх його членів. Цей процес має на меті ефективно впливати на податкову політику країни.

Встановлення партнерських і взаємовигідних відносин між державою і суспільством є складним завданням, що потребує використання позитивного відчизняного та зарубіжного досвіду. Тільки спираючись на цей досвід, можна розробити конкретні заходи для реалізації механізмів підвищення податкової культури.

Практика сплати податків в країнах Європейського Союзу підтверджує, що громадяни та держава розглядають розвиток своїх фіскальних зв'язків відповідно до психологічної «податкової угоди», що визначає фінансову взаємодію між платниками податків та податковими органами. Однак цей зв'язок виходить за межі простого обміну і включає міцні стосунки та взаємну лояльність учасників угоди. Зазначені елементи стали основою моделей дотримання податкового законодавства, які в Європі ґрунтуються на людських почуттях морального обов'язку сплачувати податки, сприйнятті справедливості податкової системи, зокрема переконанні, що інші платники податків теж виконують свої зобов'язання; рівні довіри платників податків до уряду, який має ефективно витратити кошти з податкових надходжень, зокрема на суспільні блага, що принесуть вигоду платникам податків. Таким чином, визначальними факторами, що впливають на поведінку щодо дотримання податкового законодавства, є поєднання особистих і соціальних цінностей і норм, віри в справедливість податкової системи, легкості виконання податкових вимог. Невідповідність цих факторів регулюється обмежувальною системою, зокрема швидкістю та точністю виявлення фактів порушень податкового законодавства (тобто ймовірність бути спійманим), швидкістю та точністю коригувальних заходів, тяжкістю або впливом обмежувальних заходів у сфері оподаткування. [34].

У рамках індивідуального підходу європейські фахівці визначають кілька уточнених факторів, які впливають на свідому сплату податків та визначають, коли і в якій мірі конкретний платник податків виконуватиме свої зобов'язання.

Зокрема, це: а) розмір податкового тягара; б) витрати, пов'язані з виконанням податкового законодавства, такі як час, необхідний для реєстрації платника податків, заповнення податкових декларацій, консультації з податкових питань, витрати на залучення фахівців тощо; в) рівень знань платника податків, зокрема, знання та практичні навички, які дозволяють здійснювати правильне виконання податкових зобов'язань, усвідомлюючи їх причини та методи сплати; г) ймовірність виявлення порушень і масштаби покарання за недотримання податкового законодавства; д) прямі вигоди для платника податків, що виникають у результаті дотримання податкового законодавства. Такий підхід дозволяє забезпечити реєстрацію платника податків у більш лояльній групі податкового ризику, що відповідає політиці лояльного податкового контролю. Важливими мотиваторами є ймовірність покарання за порушення податкової дисципліни та прямі вигоди від дотримання законодавства; е) внутрішні норми та цінності, які спонукають платника податків «добровільно» виконувати свої обов'язки. В європейських країнах «добровільному» дотриманню податкового законодавства сприяє справедливе та прозоре ставлення органів податкового управління до платників податків та ефективне використання державними органами коштів, отриманих від податкових надходжень [34]. Деякі вище вказані фактори взаємопов'язані (рис. 3.1.).

Наведений підхід демонструє важливість врахування індивідуальних характеристик платників податків при формуванні системи оподаткування: зниження податкового тягара та витрат на дотримання податкового законодавства сприяє підвищенню рівня добровільної сплати податків; інвестиції в підвищення податкової обізнаності громадян через освітні програми та інформаційні кампанії створюють передумови для формування відповідального ставлення до виконання податкових зобов'язань; забезпечення ефективного контролю та передбачуваності системи санкцій дозволяє

підвищити рівень дотримання податкового законодавства, одночасно зменшуючи ризики ухилення від сплати податків.

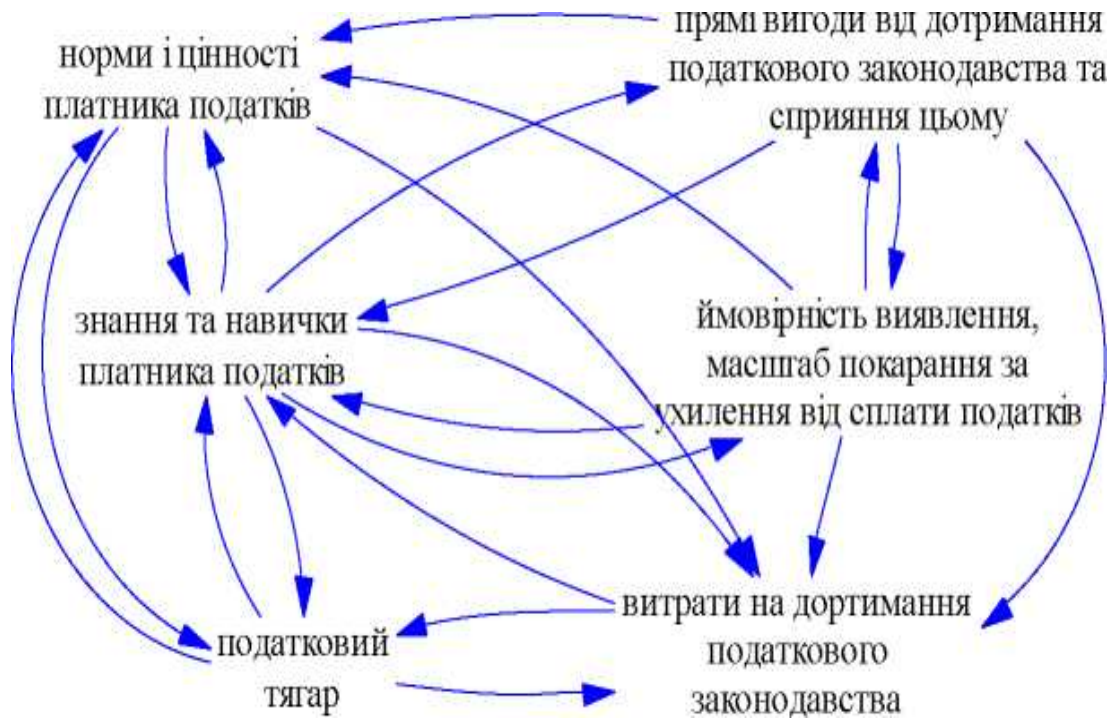

Рис.3.1. Фактори свідомої сплати податків на рівні платника податків.

Джерело: [34]

Наприклад, низьких витрат на дотримання вимог податкового законодавства (б) недостатньо, якщо у платника податків відсутні відповідні знання та навички (в). Навіть, якщо витрати на дотримання вимог є низькими і у платника податків достатньо розвинута податкова свідомість, все одно податкова дисципліна, крім цього, вимагає «батога» - високої ймовірності виявлення і значних масштабів покарання за недотримання податкового законодавства (г) і «пряника» - прямих вигод (д), тобто тих факторів, що мотивують платника податків свідомо сплачувати податки, або комбінацію (г), (д) та (е). Крім того, зміни в податковій політиці та адмініструванні податків можуть торкнутися дотримання податкового законодавства через вплив на

фактори груп (а)-(е). Це означає, що поєднання податкової політики й адміністративних заходів, скоріш за все, необхідне для підвищення рівня дотримання платниками податків законодавства залежно від конкретних обмежень. Наприклад, якщо платники податків мають достатні знання щодо системи оподаткування, у тому числі закони і правила, то сприяння розвитку освіти платників податків може мати незначний вплив на дотримання податкового законодавства. Необхідність в освіті платників податків може істотно відрізнятись для різних груп платників податків, а тому може бути гострішою для індивідуальних платників податків, ніж для великих компаній. Тому, заходи щодо підвищення податкової свідомості з метою дотримання податкової дисципліни і, загалом, формування податкової культури, мають бути розроблені відповідно до різних груп платників податків і конкретних обмежень, з якими вони стикаються.

Отже, до основних категорій, які обумовлюють поведінку платників податків в межах дотримання податкового законодавства, європейські фахівці відносять податкову мораль, податкову дисципліну, податкову культуру, справедливість побудови податкової системи та рівень довіри платників податків до діючого уряду в країні. В межах індивідуального підходу європейські фахівці розглядають більш уточнені фактори свідомої сплати податків: величину податкового тягаря; обсяг витрат, пов'язаних з дотриманням податкового законодавства; знання та навички платника податків; ймовірність виявлення і масштаб покарання за недотримання податкового законодавства; прямі вигоди від дотримання податкового законодавства або сприяння йому; норми та цінності платника податків. Одним із пріоритетних напрямів розвитку податкової політики країн ЄС є досягнення податкової прозорості фінансових операцій в країнах та за їх межами [34].

На основі проведеного аналізу було виділено два основоположних напрямки для підвищення рівня податкової культури: перший – робота держави

над загальним рівнем податкової обізнаності громадян, і другий – співпраця з державними органами та посадовими особами, які займаються адмініструванням податків і зборів.

Розглянемо напрямки більш детально з визначенням комплексу заходів, які можна впровадити на практиці в сучасних умовах.

Починаючи аналізувати напрямок щодо роботи держави над загальним рівнем податкової обізнаності громадян варто зазначити, що спочатку необхідно звернути увагу на рівень суспільної довіри до державних органів. За даними всеукраїнських опитувань громадської думки, проведених соціологічною службою Центру Разумкова станом на 26.09.2024 рівень довіри громадян до державного апарату (чиновників) показує невтішні 14,2% [10]. Більшість респондентів висловлюють недовіру Верховній Раді України (не довіряють їй 78,5%), державному апарату (чиновникам) (77%), політичним партіям (73,5%), Уряду України (72,5%), судам (судовій системі загалом) (70%), Прокуратурі (63%), Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі (58%), Національному антикорупційному бюро України (58%), Національному агентству з питань запобігання корупції (57%), комерційним банкам (55%), Державному бюро розслідувань (53%), Бюро економічної безпеки України (51%) [32].

Для налагодження довіри до державних інституцій необхідно дотримуватись наступних вимог:

- відкритість, прозорість та підзвітність влади. Попри те, що прозорість має важливе значення в контексті боротьби з корупцією, вона, зрештою, є лише інструментом. Від неї немає жодної користі, якщо не застосовувати її для виявлення правопорушень, і вона втрачає весь сенс в атмосфері безкарності. Недостатньо забезпечити прозорість діяльності державних службовців, які реалізують податкову політику; необхідно паралельно підтримувати інституційне середовище та розширювати наглядові функції суспільства;

- справедливі і прозорі «правила гри», однакові для всіх, що неможливо без судово-правової реформи (включаючи приведення поняття «справедливість» у відповідність з нормами і практиками людино-центричної правової держави);

- належне врядування (good governance) та якість і доступність державних послуг, які б також посилювали легітимність податкового навантаження.

Наступний крок, який повинен бути реалізований в аспекті підвищення рівня податкової культури – це вдосконалити процес інформування та консультування громадян з питань чинного податкового законодавства. Чинне законодавство України у сфері оподаткування характеризується складністю та мінливістю. І хоча для платників податків впроваджена низка діючих електронних сервісів, що розміщені на офіційному веб-порталі Державної податкової служби України, сервіс «Пульс», Інформаційно-довідковий департамент, та необхідно вдосконалювати механізми роз'яснення цілей, на виконання яких будуть спрямовані кошти від сплати податків. Окрему увагу варто приділити роз'ясненню громадянам цілей і напрямів витрачання податкових надходжень, а також наслідків за неефективне витрачання державних коштів.

При формуванні податкових відносин між державою та платниками податків необхідно акцентувати увагу не лише на розмірі частки, що відноситься до первинного розподілу валового внутрішнього продукту, але й на напрямках використання цих ресурсів під час перерозподілу. Це дасть можливість оцінити доцільність витрат, що вважаються суспільно необхідними. Саме в цьому контексті полягає сенс вилучення доходів у платників податків. Кінцеве призначення цих коштів, за умови їх належного сприйняття суспільством, сприятиме визнанню податкової та видаткової політики держави, що, в свою чергу, позитивно вплине на підвищення рівня податкової культури

серед платників податків та осіб, які безпосередньо беруть участь у реалізації податкових відносин [41].

Другий напрямок – це робота держави з державними органами та службовими особами цих органів, які пов’язані з адмініструванням податків, зборів (обов’язкових платежів). Особлива увага повинна приділятися кадровому складу Державної податкової служби України. Ефективність роботи будь-якої системи, насамперед, залежить від рівня кваліфікації працівників, від їхнього ставлення до професійної діяльності, від морально-етичних засад та особистих рис. Професіоналізм податкового інспектора має ґрунтуватися на знаннях, комунікабельності, упевненості. Ця впевненість має базуватися на особистих здібностях інспектора: вміння легко переконати інших у правильності постановки питань, та налагодити психологічний контакт із платником податків [40]. Основними рисами, які мають бути притаманні працівнику податкових органів та модель поведінки представлені в таблиці 3.1.

Професіоналізм і взаємна відповідальність є істотними показниками нового рівня співпраці держави та платників податків, а також високої податкової культури та податкової дисципліни. Працівник державної податкової служби має усвідомлювати, що вплив на платника податків здійснюється не лише через податкове законодавство та адміністративні методи, але й завдяки його особистим якостям, які сприяють здобуттю довіри та поваги платників податків.

Податкова культура – це не лише вияв ввічливості або добрих намірів, а й особливий вид культури фінансових відносин. У практичному значенні податкова культура визначає мистецтво оподаткування – вміння професійно та ефективно виконувати податкові функції. Без опанування цього мистецтва не може існувати й податкова культура. [30].

Модель поведінки працівника податкових органів

Риси характеру працівників податкових органів	Типові прояви поведінки працівників податкових органів у спілкуванні з платниками податків
Тактовність	<ul style="list-style-type: none"> - говорити стисло і лаконічно, завжди аргументувати свою відповідь; - не згадувати про негативні моменти; - підтримувати впевненість у своїй компетентності - в компетентності платника податків; - надавати перевагу діалогу, а не монологу; - намагатися погоджуватися, а не заперечувати тощо.
Ввічливість	<ul style="list-style-type: none"> - звертаючись до конкретного відвідувача, враховувати його стать, вік, зовнішній вигляд, манеру спілкування тощо; - не вживати жаргонних слів і виразів, завжди уникати лайки на будь-яку адресу; - неприємне висловлювання супроводити приємними словами; - заперечувати треба м'яко; - уникати різкості у словах, у тоні, у жестах.

Продовження Табл 3.1.

Риси характеру працівників податкових органів	Типові прояви поведінки працівників податкових органів у спілкуванні з платниками податків
Стриманість	<ul style="list-style-type: none"> - дати відвідувачеві змогу подискутувати; - висловити захоплення логікою платника податків; - не сперечатися через дрібниці; - не сперечатися з тими, хто не хоче докладно з'ясувати питання; - не розпочинати суперечку першим; - не залучати до суперечки третю особу; - уникати категоричності тощо.
Врівноваженість	<ul style="list-style-type: none"> - говорити впевнено; - дивитися слухачеві в очі; - розпочинати розмову тільки в тиші із зрозумілого і чіткого звертання; - говорити чітко, не швидко і не монотонно; - уважно стежити за відвідувачем, який слухає тощо.

Джерело: [51]

3.2. Рекомендації органам публічної влади щодо перспектив розвитку податкової культури

Держава відіграє значущу роль у формуванні податкової культури громадян. Тому процес розвитку податкової культури в суспільстві має розпочинатися з працівників податкових органів, які є представниками держави.

Ефективність будь-якої системи прямо залежить від рівня професіоналізму її працівників, їх морально-етичних принципів і особистих якостей. Працівники Державної податкової служби повинні усвідомлювати значення фахової культури, яка передбачає дотримання принципів і норм професійної діяльності, високі вимоги до себе та підлеглих, а також загальнолюдські моральні цінності. Важливо, щоб податківець володів не лише глибокими знаннями податкового законодавства, але й умінням ефективно взаємодіяти з платниками податків, враховуючи їх індивідуальні потреби. При цьому податкові органи мають бути орієнтовані на громадян, а не навпаки, зокрема, демонструючи високий рівень компетентності у використанні сучасних інформаційно-аналітичних технологій для надання податкових послуг [3].

Перша рекомендація органам публічної влади щодо перспектив розвитку податкової культури полягає у підвищенні культури спілкування та компетентності податківців, орієнтованості їх на платника податків, розумінні того, що податкова має бути сервісною та інноваційною службою, партнером для бізнесу та дотриманні принципу – працювати на результат, який відобразатиметься у конкретних цифрах – надходженнях до бюджету та у кількості наданих якісних адміністративних послуг.

Основою формування податкової культури є довіра, зокрема, між органами державної влади та платниками податків. Її встановлення є надскладним завданням для країн з перехідними ринковими умовами, що потребує системної і послідовної політики, а також значних часових затрат. Дія інституціонального механізму має забезпечувати стале (надійне, безперебійне, нормальне) функціонування системи оподаткування на принципах [53, стр. 64]:

- зрозумілості – принцип, який надає можливості розуміти процеси, які відбуваються зі сплаченими податками. Прозорість їх нарахування, сплати та використання. Простота в нарахуванні, сплаті та адмініструванні. Громадянам

повинно бути зрозуміло як нараховувати, сплачувати та куди йдуть сплачені кошти;

- відносної справедливості – абсолютної бути не може, бо сама справедливість є суб'єктивним сприйняттям, однак принцип надає можливості громадянам відчувати себе рівноправними членами суспільства;

- обов'язковості – принцип, який забезпечує обов'язкове виконання вимог законодавства всіма громадянами (суб'єктами господарювання). Втілення цього принципу надає синергетичного ефекту конструкції системи оподаткування на підставі особистого прикладу громадянина (суб'єктами господарювання) один перед одним;

- системи контролю – принцип, який забезпечує контроль за безперебійним та повним виконанням кожною ланкою зобов'язань, які покладаються як на громадянина (суб'єктами господарювання), так і державні інституції;

- невідворотності покарання – принцип, що забезпечує невідворотність покарання будь-якого суб'єкта, який здійснив порушення, незалежно від особи суб'єкта (інституціональний елемент відповідальності). Цей принцип являється «маркером» для громадян щодо принципів справедливості та обов'язковості, а також сприймається громадянами як результативність й ефективність системи контролю.

Друга рекомендація - підвищення рівня довіри платників податків до державних інституцій, зокрема шляхом ефективного та раціонального використання державних коштів та проведення зваженої видаткової політики держави.

Платників податків слід розглядати не лише як суб'єктів податкових правовідносин, а і як учасників та рушійною силою податкової політики держави. Держава встановлює податки, форми і методи їх сплати, але саме платники здійснюють нарахування податкових зобов'язань, їх декларування та

забезпечують їх сплату до бюджетів. На платників покладається виконання більшості процедур податкового адміністрування. За рахунок їх коштів і діяльності, фактично, здійснюється виконання обов'язків з обліку, декларування та сплати податкових зобов'язань. Державі в цьому процесі належить координуюча роль – органи державної влади працюють вже з результатами виконання податкових процедур платниками податків. Виходячи з цього, першочергове завдання держави полягає у створенні максимально сприятливих умов платникам для виконання ними своїх обов'язків. Що стосується проведення контролю з боку держави за дотриманням законодавства в сфері оподаткування, правильністю нарахування податкових зобов'язань, термінами сплати, застосування примусового стягнення податків, їх слід розглядати як задачі другого порядку [31].

В контексті створення сприятливих умов платникам податків для виконання ними своїх зобов'язань слід відмітити, що впродовж останніх років курс на діджиталізацію податкових органів сприяв значному прогресу в удосконаленні системи управління державними фінансами, забезпечуючи її відповідність вимогам сучасної ринкової економіки. Діджиталізація у сфері оподаткування є фундаментальним фактором для створення зручних умов для платників податків, що дозволяє ефективно виконувати податкові зобов'язання. В Україні вже реалізовано низку електронних сервісів, таких як Електронний кабінет платника податків, який дає доступ до інформації про стан розрахунків, облікові дані, реєстри та податкові запити. Платники можуть перевіряти дані про своїх бізнес-партнерів, отримувати консультації через інформаційно-довідковий ресурс, а також користуватися сервісом «Пульс» для повідомлення про порушення.

Портал «Дія» надає можливість платникам податків переглядати реєстраційні дані, подавати декларації, сплачувати податки та ЄСВ, а для бізнесу доступні сервіси реєстрації юридичних осіб, автоматичної реєстрації

ФОП, а також подання заяв на закриття чи внесення змін. Діючі сервіси сприяють спрощенню процесу адміністрування податків і підвищують рівень зручності для користувачів [9].

Впровадження Єдиного рахунку, що передбачає подання єдиної декларації з місцевих податків з автоматичним рознесенням коштів на рахунки територіальних громад скоротило витрати, пов'язані зі сплатою податків та зменшило помилки, що виникають при перерахуванні коштів.

Третя рекомендація полягає у створенні максимально сприятливих умов платникам для добровільного виконання ними своїх податкових обов'язків та продовженні цифровізації податкових органів. Процес вимагає значних інвестицій, але з часом він принесе користь країні у вигляді ефективної, транспарентної податкової системи, що забезпечує високий рівень сервісу для платників податків.

Українське податкове законодавство характеризується великою складністю та нестабільністю. Тракткування та розуміння деяких норм є викликом навіть для професіоналів, не кажучи вже про звичайних платників податків. Також важливим моментом є те, що податкова система регулюється не лише Податковим кодексом, а й численними іншими нормативними актами, що ще більше ускладнює процес адміністрування податків та призводить до конфліктних ситуацій між податковими органами та платниками податків через неоднозначність трактування норм або їх невідповідність одна одній.

Четверта рекомендація - спрощення та стабілізація податкового законодавства України.

Дотримання податкової дисципліни, виконання вимог закону має бути обов'язковим не лише для платників податків, а й для тих владних структур, що розпоряджаються зібраними податками. Регулює ці процеси Закон про Державний бюджет, який щороку ухвалюється Верховною Радою України. У цьому Документі державної ваги конкретно зазначається, як і в чийх інтересах

використовуються податкові надходження. Саме тому має бути забезпечено прозорість у використанні бюджетних коштів і контроль громадськості за цим процесом [3].

П'ята рекомендація - запровадження ефективного громадського контролю за адмініструванням податків і зборів, ефективністю та прозорістю використання сплачених податків, активна співпраця податкової служби з громадськими організаціями.

Висновки до розділу 3

Формування податкової культури є одним із ключових завдань державної політики, спрямованої на забезпечення сталого економічного розвитку та зміцнення фінансової системи країни. Проведене дослідження дозволило визначити основні підходи до формування податкової культури: ціннісний та освітній.

Ціннісний підхід підкреслює взаємозв'язок між податковою культурою платників податків та держави, акцентуючи увагу на усвідомленні суспільством значення податків як інструменту створення суспільних благ. Це потребує вдосконалення комунікацій між державою і суспільством, а також підвищення прозорості у використанні бюджетних коштів.

Освітній підхід спрямований на підвищення рівня податкової грамотності населення, що має стати базою для формування відповідального ставлення громадян до виконання податкових зобов'язань. Важливо забезпечити доступ до якісних освітніх програм, спрямованих на роз'яснення принципів функціонування податкової системи та її ролі в розвитку держави.

Аналіз процесу формування податкової культури свідчить про те, що цей процес є безперервним і вимагає тісної взаємодії між державними інституціями та суспільством. Встановлення партнерських, прозорих і взаємовигідних відносин

між державою та платниками податків є необхідною умовою для підвищення рівня податкової культури.

На основі проведеного дослідження було виокремлено два ключових напрямки для підвищення податкової культури:

Підвищення рівня податкової обізнаності громадян шляхом запровадження сучасних інформаційних кампаній, навчальних програм та консультаційних платформ.

Удосконалення роботи державних органів та посадових осіб, що займаються адмініструванням податків, з акцентом на професійність, етичність та відкритість у взаємодії з платниками.

Розроблені рекомендації для органів публічної влади передбачають впровадження інноваційних інструментів управління, таких як цифровізація податкових сервісів, просвітницька діяльність, удосконалення нормативно-правової бази та забезпечення прозорості податкової політики.

Розробка та впровадження удосконалених механізмів формування податкової культури має стати одним із пріоритетів державної політики, оскільки сприятиме не лише зростанню надходжень до бюджету, але й підвищенню рівня довіри до держави та забезпеченню соціально-економічної стабільності.

Процес формування податкової культури в Україні - складне, багатоаспектне явище, яке не може бути реалізоване виключно через ухвалення нормативно-правових актів, управлінських рішень чи стратегій у сфері оподаткування. Натомість вимагає системного та довготривалого підходу, що передбачає комплексну взаємодію між державою і суспільством, поступове формування у громадян розуміння важливості податкових зобов'язань та забезпечення високого рівня довіри до інституцій, відповідальних за адміністрування податків та потребує часу для створення стійких суспільних цінностей і практик, що закріплюють податкову культуру як невід'ємну складову економічного розвитку та соціального добробуту країни.

ВИСНОВКИ

Результати дослідження дають змогу зробити наступні висновки.

1. Аналіз наукових підходів до визначення сутності та змісту поняття «податкова культура» дозволяє нам виділити основні характерні ознаки, що розкривають сутність податкової культури як організаційно – правового середовища, у якому здійснюється взаємодія суб'єктів у сфері оподаткування, що охоплює податкову культуру особи; корпоративну культуру; податкову культуру суспільства.

2. Визначено такі державноуправлінські механізми забезпечення розвитку податкової культури суспільства (закріплені нормами податкового права форми, важелі і методи, за допомогою яких забезпечується реалізація функцій податкової культури та її розвиток): політичні, організаційні, правові, економічні, мотиваційні, спеціальні. Встановлено, що для підвищення ефективності державного управління у сфері розвитку податкової культури важливим є всебічне впровадження та гармонійна інтеграція можливостей кожного із зазначених управлінських механізмів. Зазначено, що включення елементів державно-громадського управління в управлінський процес сприятиме результативній взаємодії з громадськістю, перетворюючи її на надійного партнера у вирішенні питань, пов'язаних із розвитком податкової культури.

3. Аналіз сучасного стану податкової культури України дозволяє нам побачити, що поступово податкова політика держави змінюється в напрямку встановлення партнерських відносин між податковою службою і платниками. Як складник оцінки ефективності роботи податкової служби в процесі збирання податків і обов'язкових платежів до бюджетів усіх рівнів визначається частка податкових надходжень, добровільно сплачених платниками у встановлені законодавством терміни. При роботі з платниками основний акцент на

адмініструванні податків, а також на наданні адміністративних й інформаційно-довідкових послуг із питань податкового законодавства.

Хоча є певні позитивні зрушення, процес формування та розвитку податкової культури в Україні залишається складним і супроводжується низкою проблем, серед яких можна виділити такі: відсутність прозорості та зрозумілої для платника інформації про напрямки використання сплачених податків і зборів; складність і суперечливість податкового законодавства України; недовіра багатьох громадян до держави, державних установ і фіскальних органів.

4. Проведене дослідження дозволило визначити основні підходи до формування податкової культури: ціннісний та освітній.

Ціннісний підхід підкреслює взаємозв'язок між податковою культурою платників податків та держави, акцентуючи увагу на усвідомленні суспільством значення податків як інструменту створення суспільних благ. Це потребує вдосконалення комунікацій між державою і суспільством, а також підвищення прозорості у використанні бюджетних коштів.

Освітній підхід спрямований на підвищення рівня податкової грамотності населення, що має стати базою для формування відповідального ставлення громадян до виконання податкових зобов'язань. Важливо забезпечити доступ до якісних освітніх програм, спрямованих на роз'яснення принципів функціонування податкової системи та її ролі в розвитку держави.

На основі проведеного дослідження було виокремлено два ключових напрямки для підвищення податкової культури:

- підвищення рівня податкової обізнаності громадян шляхом запровадження сучасних інформаційних кампаній, навчальних програм, створення доступних консультаційних платформ, які забезпечать громадянам можливість отримувати фахові відповіді на питання, пов'язані з оподаткуванням; стимулювання участі громадян у податкових дискусіях через

публічні форуми, громадські ради при податкових органах та інші платформи комунікації між державою і суспільством.

- удосконалення роботи державних органів та посадових осіб, що займаються адмініструванням податків: підвищення рівня професійності та етичності працівників податкових органів через спеціалізовані тренінги, сертифікаційні програми та підвищення вимог до діяльності податківців; створення прозорих механізмів взаємодії між податковими органами та платниками, що базуються на принципах відкритості та довіри; використання сучасних цифрових технологій для спрощення адміністрування податків, зниження рівня бюрократії та підвищення зручності для платників; розробка та впровадження автоматизованих систем контролю за виконанням податкових зобов'язань, що дозволять зменшити «людський» фактор у процесі адміністрування.

5. Запропоновані рекомендації для органів публічної влади передбачають впровадження інноваційних інструментів управління, таких як вдосконалення наявних та створення нових електронних сервісів, просвітницька діяльність, удосконалення нормативно-правової бази та забезпечення прозорості інформації про напрямки використання сплачених податків і зборів.

Розробка та впровадження удосконалених механізмів формування податкової культури має стати одним із пріоритетів державної політики, оскільки сприятиме не лише зростанню надходжень до бюджету, але й підвищенню рівня довіри до держави та забезпеченню соціально-економічної стабільності.

Процес формування податкової культури в Україні - складне, багатоаспектне явище, яке не може бути реалізоване виключно через ухвалення нормативно-правових актів, управлінських рішень чи стратегій у сфері оподаткування. Натомість вимагає системного та довготривалого підходу, що передбачає комплексну взаємодію між державою і суспільством, поступове формування у громадян розуміння важливості податкових зобов'язань та забезпечення високого рівня довіри

до інституцій, відповідальних за адміністрування податків та потребує часу для створення стійких суспільних цінностей і практик, що закріплюють податкову культуру як невід'ємну складову економічного розвитку та соціального добробуту країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В. Л. Умови та ідеали податкової культури. *Професійна етика працівника державної податкової служби як складова етики державного службовця України*. Національний університет ДПС України, 2006. С. 13-17.
2. Андрущенко В. Л., Тучак Т. В. Морально-етичні імперативи податків та оподаткування (західна традиція) : монографія. К. : Алерта, 2013. 384 с.
3. Башинський І.А. Механізми реалізації державної політики щодо формування податкової культури в Україні : дис. канд. держ. упр. : 25.00.02.Миколаїв, 2024. 229 с
4. Башинський І.А. Податкова культура населення в Україні: рекомендації щодо вдосконалення. *Science and education a new dimension. Humanities and Social Sciences. Budapest, VII (35), Issue: 213, 2019. P. 7-10.*
5. Василенко А. В. Формування податкової культури в Україні. *Економічний вісник університету*.2011. №17/1. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Evu/2011_17_1/Vasilenko.pdf
6. Відновлення економіки: чому країні потрібна проста і справедлива податкова система. *Економічна правда*.2023. URL:<https://www.epravda.com.ua/columns/2023/05/4/699732/>
7. Воїнова Т., Павленко О. Деякі питання формування податкової культури в сучасних умовах. *Вісник податкової служби України*. 2000. № 37. С. 55-59.
8. Горян Е.В. Роль правової культури в забезпеченні прав і свобод людини та громадянина. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 11. С.88–90.
9. Дайджест можливостей від Дія.Бізнес. Портал Дія. URL <https://business.diia.gov.ua/news/daidzhest-mozhlyvostei-vid-diiabiznes-22112024>
10. Довіра до інститутів суспільства. Національне агентство з питань

запобігання корупції. URL <https://nazk.gov.ua/uk/bez-kategoriyi/dovira-do-institutiv-suspilstva/>

11. До Головного управління ДПС у Миколаївській області надійшло 234 письмових звернень громадян. Державна податкова служба. URL: <https://mk.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/829418.html>

12. За останні три роки рівень фінансової грамотності українців поліпшився – результати дослідження. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/za-ostanni-tri-roki-riven-finansovoyi-gramotnist-ukrayintsiv--polipshivsya--rezultati-doslidjennya>

13. За результатами податкових перевірок до бюджету донраховано майже 367 мільйонів гривень. Державна податкова служба України. URL: <https://mk.tax.gov.ua/diialnist/zabezpechennya-nahodjen/830373.html>

14. Замасло О.Т., Бойчук О.І. Аналіз сучасного стану податкової культури в Україні. URL: http://jnas.nbuiv.gov.ua/binf_2015_11_58

15. Затверджено Національну стратегію розвитку фінансової грамотності до 2030 року Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/zatverdzheno-natsionalnu-stratehiiu-rozvytku-finansovoi-hramotnosti-do-2030-roku>

16. Захарчин Г.М. Механізм формування організаційної культури на підприємстві. Формування ринкової економіки в Україні. 2009. Вип.19. С. 241-248. URL: <https://cutt.ly/pyUsKг>

17. Звіт про виконання Плану роботи ГУ ДПС у Миколаївській області на 2023 рік. Державна податкова служба. URL: <https://mk.tax.gov.ua/diialnist/plani-ta-zviti-roboti/750298.html>

18. Звіт за результатами розслідування за власною ініціативою Ради бізнесомбудсмена [Електронний ресурс]. URL: <https://boi.org.ua/wp-content/uploads/2023/11/podatkov-i-perevirky-v2.pdf>

19. Іванов Ю. Б., Бережна Ю. В. Сутність та ключові аспекти податкової культури як чинника національної економічної безпеки. *Стан і проблеми*

оподаткування в умовах світової фінансової кризи: матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції. Донецьк, 2009. С. 34-37.

20. Іванов Ю. Б., Крисоватий А. І., Кізима А. Я., Карпова В. В. Податковий менеджмент : навчальний посібник. Київ : Знання, 2008. 525 с.

21. Індекс сприйняття корупції CPI 2023. Національне агенство з питань запобігання корупції. URL: <https://cpi.ti-ukraine.org>

22. Інформаційно-довідковий департамент. Державна податкова служба України. URL: <https://tax.gov.ua/pro-sts-ukraini/struktura/aparat/informatsiyno-dovidkoviuydepartament>

23. Комунікаційна податкова платформа – оперативний засіб вирішення актуальних питань із податковою службою. Державна податкова служба України. URL: <https://mk.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/840821.html>

24. Кирилов О. Д., Ткаличева Е. В. Проблеми формування податкової культури в Україні. *Східноукраїнський національний університет ім. В.Даля, 2008.* URL: http://www.taxation.lg.ua/index.php?option=com_content&view=article&id

25. Культура і креативність. Лекція 1: URL: <https://www.culturepartnership.eu/ua/publishing/course/lecture-1>.

26. Мельник Л. О. Напрями формування податкової культури. *Економіка та суспільство.* Вип. № 26, 2021 URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/352/337>

27. Навчальні матеріали «Фінансова грамотність. Фінанси. Що? Чому? Як?» для учнів 10, 11 класів. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programipidruchniki-ta-navchalno-metodichni-posibniki-rekomendovani-mon/navchalnimateriali-finansova-gramotnist-finansi-sho-chomu-yak-dlya-uchniv-10-11-klasivv>

28. Національна стратегія доходів. Міністерство фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/Національна_стратегія_доходів_2030.pdf

29. Національний банк презентував освітянам дистанційну Школу фінансової грамотності «ТАЛАН» URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-prezentuvav-osvityanam-distantsiynu-shkolu-finansovoyi-gramotnosti-talan>

30. Новий словник української мови. У 3-х т. Т. 2. К.: АКОНІТ, 2001

31. Олейнікова Л. Г. Створення умов та сприяння добровільній сплаті податків як елемент удосконалення податкової політики України. Вісник Запорізького національного університету. Серія: Економічні науки № 4(8) – Запоріжжя, 2010. С. 273-278.

32. Оцінка ситуації в країні та діяльності влади, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, віра в перемогу (вересень 2024р.). Центр Разумков. URL <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-ta-diialnosti-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-vira-v-peremogu-veresen-2024r>

33. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

34. Покатаєва О. В., Кучерова Г. Ю. Фактори свідомої сплати податків: досвід країн ЄС.[Електронний ресурс] URL: <https://journals.uran.ua/user/setLocale/uk-UA/view>

35. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження єдиного рахунку для сплати податків і зборів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Закон України від 04.10.2019 № 190-IX

36. Про культуру: Закон України від 14 грудня 2010 р. № 2778-VI. URL: <http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>

37. Розвиток теорії та методології державного управління: Наукове видання / Бакуменко В. Д. // Збірка вибраних наукових праць у 2 ч. Ч.1. К.: АМУ, 2015. 316 с.

38. Роль фінансової грамотності у забезпеченні добробуту населення. Центр фінансових знань «Талан». URL: <https://talan.bank.gov.ua/fingramotnist>

39. Руденко О. М. Державно-управлінські механізми забезпечення суспільної стабільності. Електронне наукове фахове видання «Державне управління: удосконалення та розвиток». URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=116>

40. Ручкіна В. М. Формування податкової культури в Україні та аналіз її складових частин / В. М. Ручкіна // Зб. наук. праць Національного університету державної податкової служби: електронне науково-фахове видання. – 2013. – №1–2. – С. 194–200.

41. Синчак В.П. Податкова культура суспільства як чинник економічної компоненти національної безпеки [Електронний ресурс]. URL: <http://old.univer.km.ua/visnyk/1730.pdf>

42. Статистичні дані щодо роботи сервісу «Пульс» у 2024 році. Державна податкова служба України. URL: <https://tax.gov.ua/others/puls-/statistichni-dani-2024>

43. Суббот А., Зикун Н., Жарова А. Формування податкової культури як завдання процесу модернізації ДПС України. *Науковий вісник ДПА України*. 2003. № 4. С. 62-69.

44. Сушкова , О. ., & Мельник , Л. . (2021). Систематизація наукових підходів до визначення сутності та змісту поняття «податкова культура». *Проблеми і перспективи економіки та управління*, (1(25), 143–150. [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2021-1\(25\)-143-150](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2021-1(25)-143-150)

45. Територія високого рівня податкової довіри: нові підходи у комунікації бізнесу та держави. Державна податкова служба України. URL:

<https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/840575.html>

46. Тіньова економіка. Загальні тенденції 2021. Міністерство економіки України. URL: <https://me.gov.ua/view/74e86de5-126a-4849-94d5-7d4ea048e4b8>

47. У податковій службі Миколаївщини на постійній основі проводяться спільні заходи з молоддю. Державна податкова служба України. URL: <https://mk.tax.gov.ua/diialnist/zabezpechennya-nadhodjen/827299.html>

48. У 2023 році до зведеного бюджету надійшло 1 213,6 млрд гривень. Урядовий портал. URL. <https://www.kmu.gov.ua/news/dps-u-2023-rotsi-do-zvedenoho-biudzhetu-nadiishlo-1-2136-mlrd-hryven>

49. Україна – сьома у світовому рейтингу благодійності. Бізнес Цензор. URL:https://biz.censor.net/news/3506003/ukrayina_soma_u_svitovomu_reyityngu_blagodiyinosti

50. Фінансова грамотність для підприємців. Дія.Освіта. URL: <https://osvita.dia.gov.ua/courses/finansova-gramotnist-dla-pidpriemciv>.

51. Хром'як Н.В., Чубай В.М. Формування високої податкової культури органів Державної податкової адміністрації України. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2010. Вип. 20.9
URL:https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2010/20_9/255_Chromiak_NV_20_9.pdf

52. Цибульська. Конкурентоспроможність національної економіки: дослідження сутності в епоху економіки знань. / Цибульська. – 2017. – URL:http://www.visnykeconom.uzhnu.uz.ua/archive/16_2_2017ua/34.pdf

53. Чинчик А. А. Інституціональний механізм формування і реалізації податкової політики в умовах трансформації національної економіки. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством». – Національна академія управління, м. Київ, 2022.

54. IMD Business School for Management and Leadership Courses. URL:

<https://www.imd.org>

55. Nerre B. *Tax Culture Shock in Japan*. P. 3. URL: www.chinatax.edu.net/Article/UploadFiles/200442017129616.pdf

56. Nerré, Birger (2006). *The concept of tax culture, Intereconomics*. Springer, Heidelberg. Vol. 41, Iss. 4. Pp. 189-194. DOI: <http://dx.doi.org/10.1007/s10272-006-0188-1>

57. Size of the shadow economy of 31 European countries in 2021 (in % of off. GDP). URL: https://www.researchgate.net/figure/Size-of-the-shadow-economy-of-31-European-countries-in-2021-in-of-off-GDP-Source_fig2_361775720

58. The World Bank. Ukraine. URL: <https://data.worldbank.org/country/ukraine?view=chart>

59. The World Bank. Denmark. URL: <https://data.worldbank.org/country/DK>